

5.1. Августин Волошин — президент Карпатської України

Волошинський рід бере свій початок від лібертинів. Дід Августина Іван Волошин у 1830 р. служив священиком у селі Великі Лучки (тепер Мукачівський район Закарпатської області). У 1867 р. священиком стає батько Августина Іван. Одержавши цей сан, Іван, разом з своєю дружиною Емілією Зомборі, переїжджає до села Келечин, що на Мараморощині (тепер Міжгірський район), де до останніх днів свого життя служив Богові і людям. Його не стало в 1892 р. [4, Н-17681, л.11]. Емілія Андріївна Зомборі теж народилася в сім'ї греко-католицького священика. Її життя обірвалося в 1928 р. [4, Н-17681, л.11]. Таким чином, батьки майбутнього президента були виховані у душі християнської моралі, яку пізніше намагались прищепити своїм дітям. Виховання в селянському оточенні, у національно-свідомій родині, де панували добрі народні звичаї і традиції, багатющій закарпатський фольклор, сформувало в талановитого хлопчика глибоко патріотичний світогляд [160, С.19].

17 березня 1874 р. у подружжя Івана і Емілії Волошинів народився хлопчик, якому щасливі батьки дали ім'я Августин. Його сестри Ольга, Олена і Елеонора називали брата більш спрощено — Густі. Дитячі роки Августина пройшли у мальовничому гірському селі Келечин. Ось як він описав рідне село у невеличкій замітці «Моя родина»: «Я уродився в селі Келечин. Келечин — моя родина. Це село оточують високі гори з густими лісами. Через село тече невелика ріка, при котрій проходить дорога... В селі є около сто хат. Хати побудовані із смерекових дерев і покриті по більшій часті солом'яно. Но суть і побивані хижі. В середині села єсть красна мурована церков, а недалеко од неї фара, де бивас духовний отець, мой солодка мати, там я родився, там одержав першу науку. За то я все мило і благодарно згадую сесе святоє для мене місце, цілоє родноє село, всіх жителів його» [499, С.17].

24 травня 1945 р., відповідаючи на запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа про свою діяльність до 15 березня 1939 р., А.Волошин навів деякі біографічні дані, а також розказав про членів своєї родини: «Народився в 1874 р. в сім'ї священика. Батько до дня смерті, тобто до 1892 р., був священиком греко-католицької церкви в селі Келечин Закарпатської України. В 1892 р. закінчив в м.Ужгороді 8-класну класичну гімназію. По закінченні гімназії поїхав до Будапешта, де поступив на богословський факультет Пазманського університету, а потім, в 1893 р., переїхав до Ужгорода і поступив у богословську академію, яку закінчив у 1896 р. В 1896 р. знову приїхав в м.Будапешт, де поступив на фізико-математичний факультет Вищої педагогічної школи, яку закінчив у 1900 році.

По закінченні Вищої педагогічної школи в Будапешті повернувся в м.Ужгород, де поступив в учительську семінарію на посаду професора фізико-математичних наук... В 1896 р., тобто після закінчення в Ужгороді богословської академії, одружився на дочці професора Ужгородської гімназії — дівоче прізвище дружини Петрик Ірина Іванівна, яка в 1936 р. померла. Дітей не було» [4, Н-17681, л.11].

Августин Волошин розповідав, що в нього були три сестри: Олена Іванівна, яка проживає в Празі, вул.Подліпки, 16; Ольга Іванівна — м.Ужгород, вул.Ракоці, 26; Елеонора Іванівна — с.Сімерки Перечинського округу Закарпатської України. Про дочку сестри — Дутку Емілію-Терезу Михайлівну А.Волошин писав, що вона мешкала в його празькій квартирі і навчалася в Празькій консерваторії. Тоді (в 1945 р.) їй було 24 роки [4, Н-17681, л.11]. Такі короткі відомості про Волошина-людину та про членів його родини пояснюються тим, що ця сторона питання не дуже цікавила співробітників МДБ.

Сім'я відіграла важливу роль у вихованні Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько був високоінтелекгентною людиною свого часу і розмовляв з сином тільки рідною мовою. Взагалі складається враження, що Мараморощина була відгороджена горами від мадяризації, яка особливо посилилася в 60-х роках ХІХ століття. На особливість цього регіону звернув увагу Василь Гренджа-Донський, коли писав: «Верховина наша говорить чистісінькою літературною мовою й донині» [387, С.189]. Необхідно погодитися з Василем Степановичем у тому, що «це на молодого хлопця мало вплив» [387, С.189].

І все-таки, вирішальна роль у вихованні Августина належала сім'ї. Більшість греко-католицьких священників свого часу змадяризувалися, пристосувалися до пануючої системи і забули не тільки свій край, народ, але і мову. Ось яку характеристику духовенству ХІХ століття дав Михайло Драгоманов: воно «підлягло зовсім угорському начальству й потроху перебілось на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей, вслугувати начальству й панству угорському» [499, С.17-18]. Батько Августина Волошина до цієї категорії духовенства не відносився. Він з дитячих років привив сину любов до рідної мови, українського народу, виховував його в душі християнської моралі. Тому не випадково, що багато педагогічних праць А.Волошина проникнуті глибокою релігійністю, любов'ю до Бога. А щодо мови, то «з рідного дому А.Волошин виніс знання говірки рідного села, якою потім користувався в своїй науково-практичній роботі» [709, С.6].

Незважаючи на те, що діти священника в ті часи вважалися привілейованими, Августин залюбки допомагав старшим односельчанам працювати на землі, не цурався ніякої фізичної роботи. Іван Волошин дотримува-

вся постулату, що його діти не повинні бути дармоїдами. Та найкраще описав свої дитячі роки сам Августин Волошин у поезії «Родное село», в якій відчутний вплив творчості Олександра Духновича [1122, С.246]. Справедливо відзначив один із біографів А.Волошина, що він «вже виніс з дому знання руської мови і любов до родного слова», проте, це мало і свої мінуси, бо хлопчина «по-мадярськи мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі» [175, С.8; 1121, С.20]. Малий Густі на вступному іспиті до гімназії «не хотів відповідати по-мадярськи й тому його прийняли лише до приготовної класи» [387, С.189]. Необхідно було «підучити» угорську мову. Талановитий хлопчик з цим завданням чудово впорався, бо добре пам'ятав слова Олександра Павловича, що

«Кождий чоловік во свете
Мусить ся учити,
Працювати, чесно жити,
Злого ся хранити».

З 1883 до 1892 рр. Августин Волошин навчається в ужгородській гімназії. Цей навчальний заклад нічим не відрізнявся від решти йому подібних у тодішній Австро-Угорській монархії. Що являла собою ужгородська гімназія у 80-90-х роках ХІХ століття, добре видно з праці Володимира Бірчака. То ж надамо слово соратнику А.Волошина: «...Уся наука в ужгородській гімназії — як загалом у всіх мадяронських гімназіях — мала одну головну ціль: виховати добрих мадяров. До досягнення сеї цілі мали служити всі предмети, а в першій лівій історія, землеробство и само собою розуміється — історія мадярської літератури.

По руськи учено в тих часах только релігію (учеников гр.-кат. обряду) и руське тых, що добровольно хотіли вчитися тому предмету.

Але як в дійсности виглядала руськість тых обох предметів! Релігію могли ученики учитися по руськи, але котрі не хотіли відповідати по мадярськи... Що до науки руського в гімназії, треба не забувати, що под руським язиком не розуміли в тих часах в Ужгороді живої народної мови и нової руської літератури — а богослужбну, церковно-славянську, штучну мову. Плян науки руської мови був якби з розмыслом так уложенный, щобы учеников знеохотити и одстрашити од тої науки, тым більше, що и так було вже только половина а потому четверть таких, що по руськи хотіли релігію одповідати.

...Коли до того всего додати, що гімназійна бібліотека не мала жадної руської книжки, що дома не було також жадної — то ци мож дивоватися, що серед молодежи поступала мадяризація дуже скорым кроком, так скорым, що не довго по часах, як Волошин ходив до гімназії, не было вже кого учити руського — а то й релігії по руськи?» [175, С.8-9].

Отже, у 80-90-х роках ХІХ століття мадяризація впевнено крокувала вперед. Починаючи з 1879 р., «заведено до всіх учительських семінарій мадярську мову, як обов'язковий предмет, а також приписано цю мову як обов'язковий предмет навчання у всіх публичних школах» [499, С.19].

Дійшло до того, що «учили вже нашу мову лише як предмет, а викладовою мовою стала мова мадярська» [499, С.19]. Незважаючи на посилення мадяризації, яка полонила ужгородську гімназію, А.Волошин, все-таки, не вважав ці роки втраченими. Перш за все тому, що в ній викладали відомі на Закарпатті вчені і педагоги: Євмен Сабов, Іван Медвідь, Вікентій Займус. Що стосується останнього, то його лекції з латині мали особливо значний вплив на молодого Волошина. Професор В.Займус вчив, що слов'яни є древнім народом, а слов'янські мови стоять набагато вище за угорську. Пізніше ідея єдності всіх слов'ян буде проходити червоною ниткою через праці А.Волошина. Юнак «в гімназії вчився дуже добре і матуральний іспит склав з відзначенням», — писав Августин Штефан [1121, С.21].

Ще під час навчання в гімназії талановитого юнака запримітив єпископ Ю.Фірцак і запропонував йому продовжити навчання на теологічному факультеті Пазманського університету в Будапешті. У 1892 р. А.Волошин дав згоду. Цей престижний вищий навчальний заклад Угорщини був укомплектований на досить високому рівні і, незважаючи на те, що Волошин провчився в ньому тільки рік (завадила хвороба), почув багато цікавого і корисного для себе. Додамо, що Будапешт славився своїми бібліотеками, які містили в собі рідкісні книги з різних галузей знань. Волошин зібрав велику кількість матеріалів про давні часи краю, які згодом використав у своїх працях. Опрацювавши чимало архівних документів, які зберігалися в архівосховищах Будапешта, А.Волошин дотримувався думки, що при викладанні історії в школі потрібно приділяти більше уваги моральним питанням, які вирішені історією, а також доповнюватись розглядом розвитку мистецтва відповідних епох. «Завданням історії є: 1) пояснити, як дійшла наша нація і взагалі ціле людство до нинішнього рівня культури, як розвивається нинішній родинний, громадський і національний устрій. 2) розвивати любов до своєї батьківщини, викликати зацікавлення, співчуття і любов до заслужених історичних діячів нації й цілого людства, викликати захоплення до ідей та інституцій, які спричинились до піднесення добробуту рідного народу та цілого людства. 3) пояснити причини поодиноких поступів або упадків культурного розвитку» [160, С.117].

У 1893 р. А.Волошин переїхав до Ужгорода і тут закінчив навчання. Серед викладачів богословської академії виділявся хорватський поет Спиридон Петранович, який у своїх лекціях закликав до спільних дій румун, хорватів і русинів у боротьбі проти мадяризації, проти винищення слов'янських народів. Саме під впливом цих ідей Августин Волошин пізніше

писав: «Познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народна і межинародна і аби... присвоїли собі на правду людське почуття (чутство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства» [261, С.6]. Ці слова не втратили своєї актуальності по цей день.

Після закінчення теологічного факультету в 1896 р. А.Волошин 24 листопада одружується на дочці професора ужгородської гімназії Ірині Іванівні Петрик. На все життя вона стане надійним його помічником. Ірина Іванівна Петрик народилася 1878 р. в Ужгороді і деякою мірою була нащадком славного роду Олександра Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою Будителя. Хоча Ірина не вважала себе професійним педагогом, вона все ж зробила свій внесок у розвиток освіти краю. В 1909 р. Ірина разом із сестрою Волошина Ольгою відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». Ця школа виконувала благородну місію: навчити читати-писати, ручних праць, катехізму, церковних співів, варити, пекти, основам гігієни в хаті для немовлят і хворих [1121, С.38].

Заслугою Ірини Волошиної є і те, що в 1921 р. вона виступила ініціатором створення «Жіночого Союзу», який у міжвоєнний період провів цілий ряд просвітницьких і політичних заходів у краї. Ірина Волошина вписала своє ім'я до головних благодійників карпатського краю. В 1933 р. Ірина і Августин передали свій власний будинок на вулиці Ракоці під сиротинцю (вартість його становила близько 300 тисяч чеських крон). Вона була ініціатором створення «Народної кухні Жіночого Союзу», яка протягом 1932-1933 рр. організувала понад 300 тисяч безкоштовних обідів для дітей бідняків. Ця мужня і енергійна жінка залишила після себе найкращі спогади. Августин Штефан з великою любов'ю писав про неї: «Ця середнього росту, повної круглової постаті, каштанового волосся і бурих очей, лагідної і скромної вдачі, добра і ощадна господиня була гостинна і толерантна...» [1121, С.38].

Її передчасна смерть 13 березня 1938 р. від злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина [67, 1936, 13 берез.]. Президент Чехословацької республіки Т.Масарик надіслав Августину Волошину лист, в якому висловлював щире і глибоке співчуття з приводу важкої втрати. Документи з цього приводу опублікувала в своїй монографії відомо чеська дослідниця життя і діяльності А.Волошина Тетяна Беднаржова. Наведемо їх: «Лани, 31 березня 1936. Шановний пане директоре, Пан президент Т.Г.Масарик згадав Вас, коли довідався про смерть Вашої дружини і прохав мене, аби я передав Вам його глибоке співчуття. З пошаною секретар». Того ж дня А.Волошин подякував за співчуття: «Шановний пане президенте! За висловлене співчуття до мого горя, викликаного смертю моєї дорогої дружини, прошу прийняти мою сердечну подяку. Вам відданий і вдячний Монс. Августин Волошин, директор» [160, С.163]. Некрологи про смерть дружини А.Волошина надрукували всі тогочасні газети

Чехословаччини. Він теж повідомляв про це від свого імені: «Переїнятий глибоким жалем та здаючись на св. волю Божу повідомляю, що найдорожча моя Дружина Ірина Волошинова рожд. Петрик в 59-ім році життя 40-ім супружжя, заосмотрена св. Тайнами по півночі дня 13-го березня 1936 р. упокоїлася в Господі. Похорон тлінних останків Дорогої мені Дружини відбудеться дня 15. березня по полудні о 16 год. в ужгородській греко-католицькій кафедральній церкві. Заупокійна Служба Божа відправиться дня 14. березня о 8 год. в тій же кафедральній церкві. Найбільшу приязнь і любов до Покійної окажемо молитвами за її душу. Ужгород, дня 13. березня 1936. Монс. Августин Волошин, управитель учительської семінарії» [160, С.162].

Однак необхідно повернутися до опису подій, що мали місце наприкінці XIX століття. 22 березня 1897 р. А.Волошин був висвячений і почав служити капеланом в Ужгороді. Його релігійна діяльність припала на надзвичайно скрутний час для греко-католицької церкви в Закарпатті. Саме тоді почалась фанатична боротьба Еміла Меллеша, греко-католицького пароха в Будапешті, за обов'язкове запровадження угорської мови під час богослужінь. А.Волошину доводилося важко. Сили були явно не рівні. Можливо, саме тому сучасні дослідники по-різному трактують даний етап в діяльності А.Волошина. Професор М.Болдижар писав, що постать Волошина «неоднозначна та суперечлива, еволюція його поглядів дивує, у молодості він виконує замовлення угорських властей на розробку мадяризації закарпатських русинів, а в 1939 р. кінчає кожний свій виступ гаслом «Слава Україні!» [217]. Відразу відзначимо, що така оцінка діяльності А.Волошина була зрозуміла для часів тоталітаризму, коли майбутнього президента вважали «запеклим українським буржуазним націоналістом», але для березня 1990 р. це виглядало досить примітивно і неаргументовано.

В 1985 р. видавництво «Карпати» опублікувало збірник документів, в якому під числом 10 вміщено лист комісії, яка в 1904 р. писала єпископу Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці й заміну її угорською азбукою. Цей документ трактується окремими вченими як доказ того, що Волошин приклав максимум зусиль, щоб ліквідувати викладання української мови в школах і запровадити вивчення предметів угорською мовою. Хотілося б висловити кілька міркувань з цього приводу. В 1907 р. міністр культури Угорщини Апоні видав проект закону «Про народні школи». Головною метою цього закону була насильницька мадяризація неугорського населення. Однак, якщо добре і тонко вникнути в справу, то Волошина не можна звинувачувати. В разі невиконання цього закону могла йти мова про закриття школи. Волошин вважав, що краще хай існує школа з окремими предметами угорською мовою, ніж її не буде взагалі. До того ж треба відмітити, що на угорську

мову навчання, згідно з законом, переходили тільки там, де 20% населення вважали угорську мову рідною [23, С.17-18].

У 1937 р. А.Волошин видав змістовну працю «Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом?» У ній А.Волошин дуже детально описав всі основні етапи мадяризації Закарпаття. «Найдіяльніший з церковних мадяризаторів, — писав він, — був Еміл Меллеш, гр.кат. парох в Будапешті. Він був душею цілої акції мадяризації руського обряду... Дуже небезпечним планом цих «гр.кат. мадярів» було особливо акція домагання заведення Григоріанського календаря й викинення кирилики з церкви і школи» [261, С.7]. Невдовзі був створений «Комітет», перед яким ставилися такі завдання: а) установити тексти церковних книг; б) приготувати об'єднання календарів старого й нового; в) приготувати й провести реформу образования богословів; г) реформа чина Св. Василя Вел.; д) обговорення ще й інших питань... Цей комітет мав рішення остаточно в таких важких справах, які відносилися до розірвання історичних зв'язків нашого обряду з народним життям. Ясна річ, що подана програма крила в собі перспективу дуже хитрого нападу проти слов'янського і руського характеру нашого обряду і в наслідках могла викликати страшне обурення вірників» [261, С.7-8].

Мукачівський єпископ А.Папс сформував окрему комісію, до якої був також включений Августин Волошин. Члени комісії підготували «Меморандум», в якому «подрібно відповіли на примітки, подані проти церковних книг, указали ми на різниці обрядів грецького, руського, румунського, що помішання обрядів церков ніколи не дозволила і що здійснення бажань цих приміток цілком знищило би оригінальність, чистоту нашого обряду, який має за собою тисячолітній розвиток, що така насильна переміна служила би лише тенденціям центрифугальним, указали на небезпеку передрукування книг по мадярській азбуці, яка абсолютно не є приспособлена до руської мови. Протестували ми проти інсинуацій в схизмі і просили оборони проти нелегального вмішування світського уряду в наші чисто церковні діла» [316, Т.3, С.115]. Позитивної відповіді не послідувало. Боротьба за кирилику продовжувалася.

5 червня 1915 р. А.Волошин взяв участь у нараді, організованій державним секретарем Угорщини Клебелсбергом. Його місія полягала в захисті кирилики. А.Волошин пригадував: «У вступі подав я коротку історію уживання латинських букв у русинів в Галичині, де проби з латинкою зісталися безуспішними, а в Америці, де русини перебрали азбуку емігрантів слов'ян, і на Підкарпатті, де ще не виробилася певна система латинських букв в руській мові. Потім подав короткий перегляд різних азбук і способи писання слов'янських народів, що уживають латинки... Розбирав звуки нашої мови, різниці виговору від подібних звуків мадярської мови, представив самозвуки, яких і нема в мадярській мові, і так довів до висновку,

що науково мадярська азбука не спосібна до уживання в нашій мові і лише глибшою науковою аналізою і додатками може статися латинка спосібною для руської мови. Накінець перестерігаю всі чинники перед посяганням переписування церковних книг, бо народ уважав би це, як переслідування своєї релігії» [316, Т.3, С.116]. Однак, як з'ясувалося, «єпископи вже вирішили, що переписування має бути практичне, що без змін треба прийняти мадярську азбуку, бо тоді не треба учити дві азбуки і т.д.» [316, Т.3, С.116].

Августин Волошин доводив і переконував, що «протривитьсся проект зміни нашої кирилики і засадам культурної свободи. Не можна дозволяти, щоб на рахунок мадярської свободи історія записала от таке насильство, а то саме проти цього народу, який ніколи не грішив проти вірності до держави, ні в минулості, ні в теперішній війні. Лиш завзяті вороги того народу могли подати вищим урядам таку пораду, що такими репресаліями треба уражати і заплямити вірність цілого народу. Хто уважає можливою цю вівісекцію на тілі нашого народу, без огляду на правду і справедливість, на інтереси церкви і народу, най іде дальше по дорозі реакції, але нехай не жадає, щоб при такій ганебній ролі саме духовенство цього народу асистувало... Панове, — сказав я, — не розбиваймо основ тисячолітнього розвитку! Я апелюю до мудрости Вашої Еміненції в любові до народу, апелюю до чесного переконання всіх членів цієї комісії, коли передкладаю, щоб ми і не занималися питанням виникнення кирилики з церковних книг, як реформою недоцільною...» [316, Т.3, С.116-117].

Нехай нам читач вибачить за досить обширні цитати, але, роблячи це, ми переслідували єдину мету — довести, що не по своїй волі А.Волошин підкорювався мадяризації. Що могла зробити одна людина проти політики тотальної мадяризації? І хіба А.Волошин не доклав усіх зусиль, щоб перешкоджати цьому спланованому угорським урядом насильницькому процесу? Складний був час. Мадяризація запроваджувалася такими швидкими темпами, що А.Волошин був дуже задоволений, пригадував А.Штефан, коли при виданні «Практичної граматики» йому вдалося «всунути кілька рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув» [1121, С.244]. Необхідно погодитись з переконанням А.Волошина, що «акція мадярів проти кирилики і нашого старослов'янського обряду розбудила національне почуття і в таких одиницях, які вже не мали надії на краще завтра народне. Ця обставина і пояснює одушевлення, з яким прийняв наш народ ідею американських братів: автономна Підкарпатська Русь в рамках слов'янської Чехословацької республіки» [316, Т.3, С.117-118].

У той час А.Волошин мав не тільки вищу теологічну освіту, але й добився значних успіхів у світській діяльності. В 1900 р. він одержав диплом професора математики і фізики після успішного закінчення Вищої педагогічної школи в Будапешті. Це дало йому можливість і право викладати

дані предмети в Ужгородській вчительській семінарії. Спочатку А.Волошин працював викладачем, а з 1917 до 1938 рр. директором цього престижного в Закарпатті навчального закладу. На кінець XIX століття припадає вихід у світ двох книг А.Волошина. «Методична граматики» для народних шкіл, написана в 1899 р, витримала три видання. Це стосується і його «Читанки». Пройде 10 років, і за його підручниками будуть навчатися всі закарпатські діти: як учні шкіл, так і студенти вчительських семінарій. Врахуймо і те, що на час виходу першої книги А.Волошина її автору сповнилося 25 років.

Говорячи про формування світогляду А.Волошина, слід сказати ще про один важливий фактор. Наприкінці XIX століття А.Волошин кілька разів побував у Львові. Зав'язалися стосунки з диригентом львівського мистецького товариства «Боян» Губчаком. Як вважає В.Бірчак, саме Губчак запросив молодого педагога і священика до Львова. Перша поїздка до цього старовинного українського міста зробила справжній переворот у душі Волошина. Він побачив, яка велика різниця в рівні свідомості галичан і його земляків. Волошина шокувала та величезна маса українських газет і журналів, що видавалися в Галичині. Користуючись нагодою, він підписався на цілий ряд видань, не дивлячись на їх політичну спрямованість («Галичанин», «Діло», «Свобода» та ін.). Зав'язуються дружні стосунки між А.Волошином і Гіядором Стрипським, який навчався у Львівському університеті. Можна без перебільшення сказати, що саме тоді в нього з'явилося бажання створити на Закарпатті організацію, яка була б подібною до галицької «Просвіти». Однак, для цього виникнуть умови тільки в 1920 р. Це стосується і преси. Вихід першої в Закарпатті газети, яка видавалася рідною мовою, став можливий тільки завдяки старанням Августина Волошина.

Період 1900-1938 рр. був найбільш плідним в житті Августина Волошина. Саме в ці роки він зарекомендував себе як видатний педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник. Саме в цей час А.Волошин активно займається політичною діяльністю, утворюючи власну партію і представляючи інтереси виборців у Чехословацькому парламенті. Вся його різнобічна діяльність була спрямована на благо свого народу і завдяки їй А.Волошин здобув величезний авторитет в народі, з яким не могли не рахуватися навіть його недруги. Всенародна любов закарпатців до Августина Волошина проявилася в тому, що його називали Батьком. До цього такої пошани удостоївся тільки Олександр Духнович — Будитель карпатських русинів.

У 1864 р. з ініціативи О.Духновича було засноване «Общество св. Василя Великого». Його діяльність пов'язана з такими членами як Іван Раковський та Іван Мондок. Хоч завданням товариства було проводити освіту серед широких верств населення і захищати край від мадяризації, однак

у 80-х роках XIX століття воно почало занепадати. Справа зрушилася з місяця тільки тоді, коли товариство очолили Василь Гаджега, Петро Гебей і Августин Волошин. Патріотично настроєні священники вирішили продовжити славні традиції Духновича і товариства. Августин Волошин усвідомлював, що поширення знань в народі неможливе без друкованої продукції. Саме з його ініціативи товариство придбало у 1899 р. друкарню і почало видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Вийшов з друку «Буквар», налагодився систематичний випуск газети «Наука». Представники москвофільства в краї, не говорячи вже про австро-угорські власті, зустріли ініціативу Волошина з великими побоюваннями. Один із головних русифікаторів краю Євмен Сабов, за словами В.Гренджі-Донського, запеклий «україножер», відкрито заявив Волошину: «Если би русини наші жили не під Карпатами, не коло Галичини, но даде коло Сегедина, тогди би я знав виробити із них одну образцеву народність, но під Карпатами, близь до Львівського митрополита, опасна е руська культура» [323, С.42].

Постійні залякування свідчили про намір властей закрити товариство. Соротник А.Волошина Августин Штефан писав у своїх спогадах: «Інженер Євген Бачинський, який довше жив у Росії, але 1874 р. повернувся додому, 1902 року був у Будапешті і випадково довідався, що малярський міністр шкільництва барон Дюла Власіч плянує розв'язати «Общество», — відразу повернув до Ужгороду і повідомив про це пароха в Цигольні тит. каноніка Йосифа Саксуна. Ще цього ж дня кан. Саксун призвав до себе А.Волошина і повідомив його про наміри Власіча. Порадившись з о.Петром Гебеєм та з єпископом Юлійом Фірцаком, А.Волошин запропонував, що треба добровільно розв'язати «Общество» і майно його передати торговельному товариству. Бо в Мадярщині на культурні товариства не було закону і тому уряд міг з ними робити, що хотів. Але на торговельне товариство був торговельний закон і уряд міг діяти лише в рамках закону» [1121, С.37]. Так в 1902 р. виникло акціонерне товариство «УНІО», а при ньому друкарня і книгарня. Власниками «УНІО» були Віктор Камінський і Августин Волошин. Однак, «за два роки тягнулася справа зареєстрування «УНІО». Сіє товариство, добувшє з акцієвим капіталом мало грошей, еше хосенніше могло працювати для народної просвіти, як колись Общество Св. Вас. Великого, котрое із членських вносів ледва знало видавати свій календар.

Товариство «УНІО» в перших порах не много заробляло, ібо от державних або городських інституцій роботи ізовсім не діставало, а із книг своїх молитвенників і учебников, у котрі капітал свій і позичені гроші інвестувало, лиш в дальших роках мало заробку. Єднако діло ішло все дальше вперед. Члени управи, директори друкарні, редактори газет і календаря, автори книг — всі працювали майже цілком безплатно для того, щоби

подати інституції основи для ліпшої будучности» [323, С.43]. Товариство видавало газету «Наука», а також різноманітну релігійну літературу, зокрема в 1911-1919 рр. виходило «Село» — додаток до «Науки». Починаючи з 1904 р., почали видаватися маленькі книжечки із серії «Поучительное чтение», які могли придбати навіть незаможні люди. Ці та деякі інші видання відігравали значну роль у поширенні освіти серед краян. «Наука», зокрема, закликала до створення кооперативів, читалень, вела постійну і цілеспрямовану боротьбу проти алкоголізму і розпутства. Без сумніву, завдяки саме «Науці» і А.Волошину, ще напередодні Першої світової війни діяли близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямками роботи товариств.

Перше число «Науки» — органу «Общества св. Василя Великого» вийшло в 1897 р. під редакцією віце-ректора Ужгородської духовної семінарії Юлія Чучки. Членами редколегії були Є.Сабов, П.Гебей, Ю.Жаткович, Е.Рошкович, В.Гаджега, В.Матяцков, І.Легеза, Ю.Станканинець, І.Мигалка, В.Легеза, І.Гошук, М.Немет, А.Волошин та ін. [323, С.62]. Наприкінці 1900 р. Ю.Чучка виїхав до США, і тоді обов'язки головного редактора виконував Августин Волошин. Лише незначний проміжок часу (з 6 червня 1901 р. до жовтня 1903 р.) редактором був Василь Гаджега.

Першим дослідником історії становлення і розвитку «Науки» був сам її редактор Августин Волошин. У своїх «Споминах», які були опубліковані в 1923 р., він відзначає: «Статті «Науки» були по більшій часті релігійного і научного напрямку. Дописователі собирали твори народної поезії і сим указовали на красоту рідного слова. Правда, що з початку не було ясного, виробленого граматичного напрямку в газеті, кожний писав, як знав... «Наука» з рока на рік росла, розвивалася. Собрала она около себе значительний круг дописователів, но головною задачою її було: увійти в народ, заінтересовати наших селян печатним рідним словом. Се і удалося, бо в «Науці» часто стрічаємся з дописами простих людей, селян» [323, С.62]. «Наука» видавалася в складних умовах, на що неодноразово звертав увагу А.Волошин: «Матеріально «Наука» стояла в тяжкім положенню. Передплатна ціна (річно 4 к.) була занадто низька, і понеже «Неділя», видавана мадярським правительством руська газета, була ще дешевша (3 к. на рік), про то велика часть грамотних людей не передплатила «Науку». Закон Апонія, принятий р. 1907 і вповні проваджений в жите, для нас приніс дуже смутні наслідки. Школи сталися інституціями мадяризації, число руських шкіл упало майже на 0, в 1910 року було лиш 18. Наслідки сильної мадяризації почувла і наша література. Було много таких інтелігентів, що на своє ім'я і не сміли принимати руської газети і із таких ліпші за один-два роки передплатували на газету під іменем якогось селянина або слуги» [323, С.63].

З 1 січня 1919 р. «Наука» виходила під назвою «Руська Краина», а «з 21 числа 1919 р. дня 17 септ. оп'ять А.Волошин перебрав на себе редак-

цію газети і вернув газеті ім'я «Наука», котру до кінця 1921 року з поміччю А.Волошина издавало Акц. Т-во «УНІО». У другій половині 1921 р. виникли непорозуміння між «Унією» і редактором і прото в 1922 р. оп'ять сам редактор стався разом і видавательом газети, котрій придав ім'я «Свобода» [323, С.64]. Не можна не погодитися з твердженням сучасного українського літературознавця Ю.Балеги, що «спочатку газета мала переважно культурницький характер, але поступово все більше втягувалася в політику, як і її видавець» [134]. Аналіз матеріалів, опублікованих на шпальтах «Свободи», цілком підтверджує це висловлювання вченого. У 1923 р. А.Волошин писав, що «Свобода» «є тепер незалежною політичною газетою, котра підпирає християнський і народний напрям політики» [323, С.64]. Разом з тим, на шпальтах газети постійно з'являлися матеріали про діяльність осередків «Просвіти», про різні акції представників народовецького напрямку тощо. Майже в кожному числі газети зустрічаються обширні статті з «мовної проблеми», навколо яких постійно відбувалися дискусії.

Неприязливе ставлення А.Волошина до соціалістичної ідеї простежується в багатьох його книгах і навіть підручниках. У цьому відношенні «Свобода» не була винятком, зображуючи Радянську Росію, а потім СРСР як «імперію зла і безбожництва». У статті «Демократична шкільна система (До питання новелізації шкільних законів)», опублікованій у 1928 р., А.Волошин одночасно відзначав: «В новіших часах особливо дві крайності перешкоджають свободному розвитку системи шкільної і то: 1. комунізм, 2. фашизм. Що диктатура комунізму є шкідлива для культури, то не треба доказувати, бо то доста ясно і смутно представляє страшний упадок моральності і господарського благобуту в так зв. совітських державах. Менше шкоди приносить, еднако також задержує розвиток шкільництва диктатура фашизму, котрий всі другі чинники культури піддає одному, і то національному» [323, С.125]. Більш детально про суспільно-політичний устрій в СРСР Августин Волошин писав у праці «Про шкільне право будучої Української держави», опублікованій в Празі в 1942 р. Наведемо окремі місця з цієї статті: «А супроти того, як виглядають обставини в державах Советського Союзу? Школа сталася там не засобом культури, але засобом одної партії, партії комуністів, яка веде завзяту боротьбу проти головних ділянок культури, особливо проти чинників моральної культури, як проти родини, проти церкви і т.д. Змагання шкіл до технічної освіченості будучих робітників понизило рівень наукового поступу так у нижчих, як у середніх школах, а особливо підупав рівень високих шкіл, які також мають служити партійним цілям комуністів і не мають жодної свободи, бо ще й свобода наукового дослідження є обмежена...

Родинне життя цілком знищили закони Советів, наповнені духом «вільної любови». Від боротьби проти подружжя очікували володарі комуні-

стів підвищення популяції, але закони їх причинилися до зменшення числа приросту населення, а особливо причинилися до поширення розпусти та бандитизму... Ця система довела до того, що поліція мусіла вести карні експедиції проти злочинських банд дітей. Впала там і мистецька творчість: в Советах проявили пропорціонально дуже малу мистецьку ініціативу. Взагалі система комунізму вбила в людях ідейність і понизила до нечуваної перед тим міри і саму продукцію. Багата земля України зажила за радянської системи роки голоду, що винищив мільйони населення. Колективні господарства витворили нові типи безправних і голодуючих рабів... Уряди Советів вибудували славу на весь світ над Дніпром електричну гідроцентралю, поставили великі фабрики на вироблення літаків, панцерних возів і т.д.; тим своїм поступом і хваляться, але правдивим є лише поступ культури, а техніка є лиш частина культури, яка і за свої досяги дякує духовності людини; ця духовність проявляється в науках, в мистецтві, в цивілізації, а передовсім в моральності. Два протилежні приклади Америка і Советія показують, що головною умовою культурного поступу є свобода культурної праці. Як повітря є конечно потрібне для дихання, так і свобода до вільного відсвіжування кровообігу культури» [323, С.144-145].

Відомий український історик Станіслав Кульчицький, аналізуючи тогочасне радянське суспільство, відзначав: «Опановане комунізмом суспільство мало ще одну вражаючу особливість: воно не називало себе комуністичним. Щоб висловлювати невдоволення «чимось» чи спробувати це «щось» знищити, треба назвати його на ймення. Комунізм справді викликав незадоволення і диктаторською владою, що управляла репресивними методами, і надзвичайно неефективним господарським механізмом, який змушував громадян десятиріччями зазнавати матеріальних нестатків. Але вожді вчили, що в класовому суспільстві без репресій не обійтись, а нестатки — це тимчасове явище. Після знищення «ворогів народу» вони обіцяли масам світле майбутнє. Його й назвали комунізмом. Це слово увійшло в масову свідомість не як означення адекватної сучасності політико-економічної системи, а як синонім майбутнього суспільства загального благоденства» [608, С.3-4].

Крім редагування і співпраці з газетами «Наука», «Свобода» і «Нова свобода» Августин Волошин був також одним із засновників і співпрацівників тижневика «Русин» (1920-1921) і щоденної газети «Русин» (1923), які виходили в Ужгороді етимологічним правописом, входив до редакційних комітетів і дописував до газети «Українське слово» (1923-1938), журналі «Підкарпатська Русь» (1923-1938), «Кооператива» (1921-1924), «Учительський голос» (1929-1939), «Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922-1938). За його редакцією в Ужгороді виходив щомісячний популярно-релігійний щорічний календар «Місяцеслов», який виконував роль літературного альманаху, та журнал «Благовісник». Необхідно погодитись

і думкою сучасних літературознавців О.Мишанича і П.Чучки, що «у його власних кореспонденціях, замальовках, статтях, популярних науково-практичних порадах переважав морально-повчальний аспект, він виступав проповідником свого народу, вчив його добру й праці, прищеплював йому високі релігійні і громадські принципи життя» [709, С.8].

Та найбільша заслуга А.Волошина полягає в тому, що він пише і видає книги, шкільні підручники. І робить це, як правило, за власні кошти. Сьогодні відомо, що А.Волошин є автором 42 книг. Назвемо лише окремі видання підручників: 1. Методическая грамматика русского языка для народных школ (1899). 2. Читанка для угро-русской молодежи, часть I, II (1900). 3. Азбука (1904). 4. Азбука і перша читанка для I кл. народних шкіл на рускомь языці (1905, 1913). 5. Малая библия для низших кл. народных школ (1904). 6. Наука о числах для 1 і 2 кл. нар. школ (1919). 7. Наука о числах для 3 кл. нар. школ (1919). 8. Наука о числах для IV кл. народных школ (1919). 9. Физика (1923). 10. Наука стилізацій (1920). 11. О письменном языци Подкарпатських русинов (1920). 12. Педагогика и дидактика для учительних семинарій (1923). 13. Історія педагогіки для учительних семинарій (1923). 14. О соціальнім вихованю (1924). 15. Мала читанка для II и III кл. народных школ (1930). 16. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій (1931). 17. Педагогічна психологія (1932). 18. Методика народно-шкільного навчання (1935). 19. Логіка (1935). 20. Коротка історія психології (1937).

Августин Волошин — автор цілого ряду популярних і політичних праць. Серед них виділимо тільки окремі: 1. Що хоче угро-руський нарід (1918). 2. Дві політичні розмови (1923). 3. Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі (1930). 4. Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацкой (1932). 5. Про брехливість дітей (1935). 6. Оборона кирилики (1936). 7. Про шкільне право будучої Української держави (1942). Перу А. Волошина належать біографії Євгена Фенцика та Івана Сільвая.

Августин Волошин писав вірші, оповідання, п'єси, повісті. Деякі з художніх творів надрукувала «Свобода», інші вийшли окремими виданнями. Як письменник, А.Волошин видавав окремі свої твори під псевдонімами. Найбільш поширені з них: Іванович і Андрій Верховинський. До найкращих художніх творів і популярних книжечок А.Волошина відносяться «Робінзон», «Сорок казок», «Лько-Яцько», «Празники», «Наш страшний ворог», «Разговор о векселях», «Фабіола», драма «Марійка-Верховинка» і драма на моральну тематику «Без Бога ні до порога». Необхідно відзначити, що А.Волошин в 20-30-х роках вважався заслуженим авторитетом в драматургії. Не випадково В.Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри краю того часу, відносив до провідних драматургів одного А.Волошина. І він мав рацію. Історична драма «Фабіола» ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. А.Штефан писав,

що драма «Марійка-Верховинка» — найкраща дотеперішня карпато-українська драма [1121, С.34].

Аналіз його книг дав підставу стверджувати, що Августин Волошин не відривав історію і культуру Закарпаття від всього українського народу. Руська читанка «Весна» для I класу гімназійної і горожанської шкіл знайомила дітей з творчістю Тараса Шевченка й Івана Франка, Юрія Федьковича і Степана Руданського, Леоніда Глібова і Маркіяна Шашкевича, Льва Толстого і Василя Гренджі-Донського. В доступній для сприймання формі говорилося про перших київських князів, про Кирила і Мефодія, подавалася коротка історія Ужгорода і Мукачева. Збірник відкривався двома віршами Олександра Духновича «Я русин був» і «Подкарпатські русини». Поезія Василя Гренджі-Донського, включена до читанки, виховувала в дітей почуття любові до своєї Батьківщини, до рідної мови:

«Люби рідне слово, милу руську мову
Єї не встидайся, за ню бийся в грудь.
За то родне слово будь готов до всього
І знай, що ти Русин, того не забудь!
Знай, що ти є сином великого роду
Його не встидайся, од него учись
Отці твої знали вмерти за свободу
Будь їх годним сином, за волю борись».

Всі ті десятки книг, які видав А.Волошин, були написані легко і доступно для читання. Саме тому вони користувалися таким великим попитом серед широких верств населення. Уже пізніше, будучи відомим педагогом і державним діячем, А.Волошин розповідав своїм учням: «Розкажу вам, які труднощі мав я, коли був менше-більше у вашій віці. В Центральній Семінарії в Будапешті, — 3 роки студював я там, — дали мені знати, що я не їх. Уже в Будапешті, де в бібліотеках є багато часописів і книжок, в яких писалося про Мукачівську єпархію, збирав я матеріали про нашу давнину... На мою думку, найбільш заслуговує на подяку праця над розвитком рідної мови... Рідна мова — це життя народу» [1121, С.251]. Цього постулату Августин Волошин притримувався до останніх днів свого життя.

В передмові до «Практичної граматики руського языка», виданої в 1926 р., говорячи про самобутність української мови і відмінність її від інших мов, Августин Волошин відзначив: «Ми говоримо по-руськи. Наш народ жиє не лиш на Подкарпатській Русі, но і за Карпатами: в Галичині і на Україні. Найбільше русинів жиє на Україні, зато наш народ зовеся і українським. Наш народ числить до 40 млн. душ.

Язык наш належить до слов'янських. Крім нашого, слов'янські язики суть ще: білоруський, російський (великоруський), словацький, чеський, польський, хорватський, сербський, словінський і болгарський.

Кожний язык змінюється поволі, з часом. Давні пам'ятники нашого языка не так легко нам розуміти, як нинішні твори. Предки наші тисячі літ тому назад зачали вперше по-слов'янськи писати. Святий Кирил і Методій переклали Святе письмо і другі церковні книги з грецького языка на слов'янський. Но тим языком тепер уже ні один народ не говорить: він зветься старослов'янським, або церковнослов'янським.

Давні язики, якими нині вже ніхто не говорить, зовуться мертвими. Такій є, наприклад, і старослов'янський, або церковнослов'янський, латинський, старогрецький і інші.

Русини, росіяни (москалі), серби і болгари уживали аж до XVIII століття церковнослов'янський язык. Тепер уже всі просвічені народи пишуть своїм родним языком, правила котрого беруть із усіх своїх говорів.

Ся граматыка подає правила нашого руського (малоруського) літературного языка» [323, С.217]. Ці доступні та зрозумілі думки А.Волошина є гідною відповіддю тим, хто ще й сьогодні намагається піднімати «мовну проблему». Говорячи про відмінність української мови від російської, А.Волошин писав, що українська мова м'яка у її мовленні, зручна і легка [323, С.152]. А в фундаментальній праці «О письменном язиці Подкарпатських русинов» педагог вже однозначно заявив, що «сторонництво к московщині є у нас 1) анахронізмом, 2) шкодить культурной роботі, 3) шкодить церкві і духовной жизни, 4) шкодить економічним інтересам і 5) спиняє і політичну консолідацію, для того з силою глибокого убідження кличемо каждого щирого друга правди, каждого іскренного слов'янина і русина, шtbody рука і руку став проти розбиваючого нас і нічим не обусловленого москвофілізма.

Борімся проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімся проти самого родного языка, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли развиваться.

Коли маєме вже своєї свободи, коли наша влада не може бути ворогом свого материнського слова, тогда не будьме ворогами йому ми самі, сини руського народа» [323, С.185]. Актуальність думок Волошина не викликає заперечень.

Августин Волошин високо цінив участь жінок у культурно-освітньому житті краю. Виступаючи на жіночому конгресі 28 травня 1934 р., А.Волошин говорив, що «всегда, де жінки впливали на громадську думку, прийнято найкращі закони для оборони, проти п'янства, лихви, безморальності, проти розводів, для оборони молодших і слабших» [67, 1934, 31 трав.].

Цікавими є публікації і виступ Августина Волошина на захист українського національного прапора. В 30-х роках, коли почалися численні нападкы на синьо-жовтий прапор, Волошин написав статтю «Наш прапор», в якій роз'яснив, що він має давню історію. Ці його думкы, в яких відчувається сильний виховний ефект, не втратили актуальності і тепер. «Наш

синьо-жовтий прапор є символом наших найсвятіших ідей, наших найглибших засад і почувань, є нашою програмою. Барва синя, підносить нашу думку к ясному небу, в той Божий світ, де буває Отець всіх народів і пригадує нам вічний ідеал царства божого. А жовта барва розносить наші взори по нашим золотим нивам, по нашій рідній землі, де жили наші предки і де жиемо днесь ми самі... Синя барва спрямовує наші серця і уми до ідеалу людського життя, а жовта фарба наминає нас на наслідування ідеалів народних» [67, 1933, 27 лип.]. Августин Волошин закликав: «Підносіть високо наш прапор... не позволіть ніколи щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапору суть ворогами самого народу» [67, 1933, 27 лип.].

Августин Волошин добре усвідомлював, що поширення в народі освіти і культури неможливе без участі вчителя. Закарпатські вчителі в 1921 р. були об'єднані в «Учительське Товарищество Подкарпатской Руси», яке поступово підпадало під вплив русофілів і наприкінці 20-х років було центром антиукраїнства. Переконавшись у тому, що подальше співробітництво з товариством стає неможливим, А.Волошин засновує «Учительську Громаду». А.Штефан яскраво описав виникнення нової організації: «У травні 1929 р. «Учительське Товарищество» мало свій «С'езд» у залік Мадярьського Касина (цікава обставина) в Ужгороді. Було там около 300 учителів — «карпаторосів» понад 200 і коло 100 «народовців». По кількох промовах забрав слово й А.Волошин. Він говорив про завдання учителя і звернув увагу на те, що за мадярьських часів український народ не мав і не міг мати належного рівня освіти, бо в школах його вчили мовою, якої він не розумів. «Чому вимагають тепер деякі особи, щоб в школах завести знову таку мову, яку дитина не розуміє. Навіщо робити нам експерименти з т.зв. «общерусским языком?» Його в нас знають лише московські та декотрі українські емігранти, а з наших ніхто не говорить, ані не розуміє по-московськи».

Тут настав крик: «Ми не москалі, ми рускі!» Інші кричали: «Ми українці!» Коли втихло, з президії хтось заговорив: «Господин директор, благодарим за Вашу річ, но ми стоим за общерусский язык!» Ці слова викликали бурю крику і численні учителі повставали, щоб залишити залю. Волошин так само встав і при дверях крикнув: «Народовці! За мною! До «Просвіти»! Коло 50 учителів вийшли за Волошином, а за ними постійно ще виходили. В будинку «Просвіти», у великім залі Волошин сказав: «Продовжую свою промову. Видно, що з нашими «карпаторосами» співпраця ще неможлива. Ми мусимо їм показати, що народ з нами, и тоді вони придуть до нас. Ми мусимо створити свою народницьку організацію, в якій без «языкових вопросов» в користь народу будемо працювати. Прошу підрахувати присутніх». Відповідь — 78. — «Прошу вибрати організаційний комітет, який приготує основуючі загальні збори і статут» [112].

С.51-52]. Так виникла «Учительська Громада», почесним головою якої був А.Волошин (1930-1938). Кількість її членів постійно збільшувалась. Так, якщо в 1930 р. вона нараховувала всього 220 членів, то в 1938 р. — 1631 [1121, С.52]. Останній Конгрес «Учительської Громади» відбувся в липні 1938 р. А.Волошин закликав учителів до самоосвіти і самовідданості: «...Хоча наша організація є найбільшим товариством рідної інтелігенції, у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, — тому закликаємо всіх до праці над собою» [1121, С.52].

Августин Волошин турбувався про українських дітей. За його ініціативи відкрито школи у Волівському окрузі (Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянці). Вже наприкінці 1920 р. на Закарпатті працювало 475 початкових (народних) шкіл, у тому числі 321 з українською мовою навчання. В 1923 р. на Закарпатті діяли 532 школи. Із них 373 українські. Існували 14 українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна угорська), 3 учительські семінарії, одна торговельна академія, 2 українські торговельні школи [362].

Августин Волошин — один з організаторів і керівників Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. У своєму виступі на II з'їзді товариства в 1926 р. А.Волошин переконував, що «наше товариство усилюється служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини. Задачею своєю постановило підпорядкувати так роботу правительства в ділі організації і ведення шкіл, як і родичів і саму дитину. Ми як робітники науки виховання своєю повинністю уважаємо: визволити дитину від всіх тих умов, серед котрих не міг би здорово розвинутися наш нинішній ідеал людини, і для того і хочемо переробити давню книжну школу на нову, діяльну, давню аристократичну на демократичну, школу формалізму на школу науково обосновану, на школу правди, на школу поправді практичну і руську.

В нашім товаристві можуть родичі висловити свої погляди на роботу школи, один учитель може подати поради другому і так може ся витворити загальна картина цілої системи виховання і наування, котра укаже на оншибки існуючих школ і на потреби дальших...

Принцип виховання в природнонароднім дусі потребує передовсім, упознання самого себе, упознання рідного краю, упознання історії, землі, язика, літератури і потреб, упознання руської дитини» [323, С.120-121].

Про завдання Педагогічного товариства А.Волошин також наголошував на III з'їзді, який відбувся 6 жовтня 1928 р.: «За нами лиш десять коротких років. Стоїме на початку культурного розвою. Але то сміло можемо твердити, що робота освідомлювання народу у нас почалася і розвиваєся. Маємо много несповнених надій і домагань. Але вже і сама тотя обставина, що скарги наші публічно можемо підносити і обговорювати є доказом нашої свободи, є гарантією того, що інтенсивною нашою працею удасться нам побідити всі перепони нашого народного відродження. Наше

П.Т-во основалося для того, щоби поширювало знане виховання і знаня рідного краю, зв'язовало родину із школою, підпоровало школу, витворювало учебники і книги лектури, указовало на потребу оснвання нових школ. Днешня епоха і від школи вимагає більше і інтенсивнішої роботи. Круг виховання не скриваєє лиш за мурами школи, але має поширитися працею дальших чинників, помічників учителя» [323, С.122]. Августин Волошин вірив, що «наш народ путем просвіти встане із глибокого сну, піднесеє до ліпшого матеріального життя і так забезпечить собі кращу будучність» [323, С.136].

Наприкінці 30-х років, в часи існування Карпатської України, в усіх районах, де проживало українське населення, діяли українські школи. Все це було доказом що українська ідея, українська мова перемогли. Августин Волошин відіграв у цьому значну роль.

Із наведеного вище фактичного матеріалу чітко видно, що Августин Волошин був визначним педагогом, вченим, видавцем. Проблеми навчання і виховання посідали центральне місце в його багатогранній діяльності. Разом з тим, необхідно констатувати, що А.Волошин також відносився до впливових політиків краю того часу, який протягом всього міжвоєнного періоду притримувався прочехословацької орієнтації. Варто погодитись з висловлюванням сучасних вчених, що А.Волошин чистою політикою займався мало [709, С.11]. Однак, якби там не було, але він був причетний до всіх головних політичних віх в історії Закарпаття з 1918 до березня 1939 рр.

Августин Волошин у ряді своїх робіт досить детально пояснив зроблений ним і його соратниками політичний вибір щодо подальшої долі Закарпаття. У «Споминах» А.Волошин пише, що політична ситуація восени 1918 р. була незрозумілою, і все «зависіло от міжнародної обстановки» [323, С.74]. Він не відкинув і той факт, що члени Ужгородської ради покладали певні надії на демократичний уряд Угорщини, який очолив М.Каролі. «І почалися переговори з мадярським правительством, — писав А.Волошин, — котрі і довели до того, що Центр. Угорська Рада в Будапешті признала право русинів ко автономії, а після будапештського зібранія русинів подержаного під предсідальством о. Євм. Сабова дня 19 децембра 1918 р. видан закон Х дня 24 дец. 1918 р.

Однако сей закон викликав в «Раді» остру критику, бо «Руську Країну» опреділив лиш на 4 зупи — Ужгородську, Бережанську, Угочанську і Марамороську, а Земплинських, Шариських і Спішських русинів приобіцяв міністер Ясі словакам. Крім того, консервативна мадярська печать виступила остро проти сього закону і хотяй вже мали'сьме на папері автономію, еднако ще і в Ужгороді школи осталися чисто мадярськими і требованіє науки руського язика визвало неприятельський отпор мадярської публіки, із всього того руські патріоти виділи, що если на місто демокра-

тичної Мадярщини вернеся назад Мадярщина графів і нямешів, автономія русинів пропаде так, як і ліберальні закони 1848 року о свободі народностей осталися лиш на папері» [323, С.75]. 1 січня 1919 р. закарпатська делегація відвідала посла Чехословацької республіки в Будапешті М.Годжу і через нього просила, щоби цілу територію Підк. Руси осадило чехословенське військо. В Ужгород зайшло військо Чехословаків дня 12 янв. 1919 року» [323, С.75].

Після того, як 8 травня ЦРНР прийняла рішення про входження Закарпаття до складу ЧСР, «100 членова депутація дня 20 мая 1919 року понесла рішення общего собрания всіх руських рад до Праги і передала президенту Масарику» [323, С.76]. Серед членів делегації був і Августин Волошин. Як оцінював майбутній президент Карпатської України цю подію? В інтерв'ю американській газеті «День» в 1923 р. А.Волошин дав вичерпну відповідь на питання: «Чи могла Підкарпатська Русь і Американські русини при даних обставинах зділати лучший вибір, як соединитися в образі автономного штата з Чехословацькою Республікою?». «Мій коротенький отвіт такий: Не могла!» — однозначно заявив А.Волошин [323, С.77]. Проаналізувавши всі можливі на той час варіанти вирішення «закарпатської проблеми», А.Волошин, зокрема, сказав: «Присталя на се (входження Закарпаття до складу ЧСР — М.В.) всі Ради прото, ібо тоді вже стало ясным, що соединеніє наших земель з западними русинами — невозможно. Географічні, економічні і культурні інтереси наші тягли нас до Чехословакії, де наділисьмеся найти братської підпори для свободного розвитку наших народних сил. Дотеперішній наш поступ доказує, що мимо всіх перепон, вибір сей був для нас единственно добрим» [323, С.77-78]. Августин Волошин на цій позиції залишався постійно. У розмові з Вікентієм Шандором, яка відбулася в Празі у 1939 р., він відзначив: «Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли бути довше зв'язані з Мадярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, головну роль тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час це був єдиний правильний вихід із положення — зв'язати нашу долю із слов'янським народом» [1093, С.31].

Переважає більшість сучасних дослідників сходяться на тому, що входження Закарпаття до складу Чехословащини було правильним кроком, адже ця держава справедливо вважалася однією з найдемократичніших у світі. Тут діяла багатопартійна система, розвивалася освіта і культура. Не випадково, що А.Волошин вислав подяку уряду Чехословащини вже тоді, коли ця держава припинила своє державне існування. «Міністр Капрас, — пригадував В.Шандор, — подякував за милу увагу: згадав, що празький уряд дістав телеграму — подяку від о. д-ра Волошина. Він був зворушений телеграмою та мою увагою і сказав: — Я ніколи не сподівався, що за

стільки кривд, які ми вам заподіяли, ви поставитесь до нас так шляхетно. Ваш уряд телеграмою і ви особисто зробили нам у цих скрутних годинах велику радість. Від словаків ми нічого не дістали. Прийміть від мене і чеського народу прояв найкращих побажань для Карпатської України і всього українського народу» [1093, С.31].

Про свою політичну діяльність А.Волошин децю сказав слідчому МДБ СРСР майору Вайндорфу. «Початок політичної діяльності, — розповідав А.Волошин, — відноситься до 1919 р., коли я став організатором Християнсько-народної партії в Підкарпатській Русі. Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, в Чехії і Моравії «Лідова партія» (Народна партія), в Словаччині — «Людова партія» (Народна партія). Поряд з Християнсько-народною партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. Восени 1938 р. на базі всіх партій виникло Українське Національне Об'єднання, тобто нова партія, яка проіснувала до 15 березня 1939 р.» [4, Н-17681, л.12].

У 1918-1921 рр. А.Волошин взяв участь у об'єднанні Народних рад, про що вже йшлося, і був членом Директорії — тимчасового уряду Підкарпатської Русі на чолі з губернатором Григорієм Жатковичем (з 12 серпня 1919 р. до 17 березня 1921 р.), у 1925-1929 рр. був послом до Празького парламенту від Християнської Народної партії [709, С.11]. Як посол до Празького парламенту А.Волошин відстоював інтереси Закарпаття, провів кілька помітних акцій. У 1926 р. він домігся введення в Закарпатті кооперативних законів, які захистили девальвовані після приєднання краю до Чехословацької республіки вклади закарпатських кооперативних спілок у будапештських банках. А.Волошин у парламенті розкрив наміри і зупинив агітацію деяких словацьких послів за перенесення столиці Підкарпатської Русі з Ужгорода до Мукачева, вигідну тим антизакарпатським силам, які хотіли приєднати Ужгород до Словаччини. Цю агітацію підтримали і закарпатські русофіли. У 1928 р. А.Волошин як посол домігся поширення на Закарпаття закону про конгруу — державну допомогу священикам» [709, С.11].

У 1919-1938 рр. А.Волошин входив до складу Першої Центральної Руської Народної Ради Підкарпатської Русі. У 1936 р. її зусиллями підготовлено й випущено (українською і російською мовами) «Проект закону Центральної Руської народної ради про конституцію Автономної Підкарпатської Русі» (1937), якому так і не судилось стати законом. Необхідно погодитись з сучасними дослідниками, що «авторитет А.Волошина у цій Руській Народній Раді був дуже високий, бо він об'єднував навколо себе сили різних орієнтацій, оскільки Рада не мала реальної влади і була дуже

неоднорідною, вона не відіграла тієї політичної ролі в житті закарпатців, яка на неї спершу покладалась» [709, С.11-12].

З іменем А.Волошина пов'язано прийняття УЦНР цілого ряду маніфестів. Слідчого МДБ СРСР Вайндорфа зацікавив один з таких маніфестів від 1 жовтня 1937 р. А.Волошин підтвердив, що він дійсно його підписував. На запитання, у зв'язку з чим був виданий цей маніфест, Волошин повідомив: «В 1937 р. міністерство освіти Чехословаччини своїм розпорядженням намагалось ввести на Підкарпатській Русі для викладання в деяких школах російську мову і книги на цій мові. Дізнавшись про це, ряд організацій почали вживати заходи, щоб не допустити викладання предметів російською мовою в школах Підкарпатської Русі. Такою мірою і був маніфест від 1 жовтня 1937 р., в якому було викладено вимогу про скликання 17 жовтня 1937 р. з'їзду в м.Ужгороді. Я підписав цей маніфест від імені Ради, головою якої був, і від імені Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, головою якого також був я» [4, Н-17681, л.25]. А.Волошин не міг не підписати цей маніфест, бо саме він був ініціатором його створення. А.Волошин чітко заявив, що «всі спроби заведення у нас російської літературної мови скінчилися повною невдачею. Така доля чекає і сучасне московфільство» [387, С.150]. Звичайно, такі висловлювання Августина Волошина були не до вподоби слідчим МДБ СРСР.

Неабияку роль відігравав Августин Волошин і в економічному відродженні Закарпаття, для добробуту народу якого він працював усе життя. Він розумів, що самостійність кожного народу залежить від економічно-господарської самостійності. Сприяв створенню численних кооперативів, відокремлював існуючі від колишнього угорського кооперативного союзу, заснував «Крайовий Кооперативний Союз», був його головою. Велика заслуга А.Волошина полягає також і в тому, що він заснував Підкарпатський банк, першу всенародну кредитну установу, яку очолював, а також багато інших економічних установ і між ними асекураційне (*кредитне — Ред.*) товариство «Бескид» в Ужгороді [160, С.28].

Отже, Августин Волошин зарекомендував себе як визначний педагог, організатор шкільництва Підкарпатської Русі, просвітянського і кооперативного руху. Він ввійшов в історію краю як визначний видавець і журналіст. Августин Волошин був причетний до цілого ряду політичних подій в Закарпатті, особливо міжвоєнного періоду. Однак тріумф Волошина-політика припадає на 1938-1939 рр., коли він був призначений прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, а 15 березня 1939 р. обраний президентом незалежної Карпатської України.

Незважаючи на демократизм, притаманний чехословацькій політичній системі, празький уряд постійно зволював з виконанням своїх обіцянок, взятих на себе на Паризькій мирній конференції 1919 р., мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не «дозріли» до самостійного життя. Перший етап

автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю, зокрема і особисто Августина Волошина.

А.Волошин завжди стояв за єдність і цілісність Чехословаччини та збереження її демократичного республіканського ладу. Разом з тим, він неодноразово заявляв, що «в автономній Підкарпатській Русі наш народ має бути паном своєї землі, а не рабом та погноєм чужих. Будемо вимагати сповнення всього того, що нашому народові по мирному договору її по законам належиться» [323, С.87]. У статті «Хто винен?» А.Волошин знову нагадує пражському уряду: «...Народ наш мав нагоди в р.1918 і 1919 через Нар. Р. висказати свою волю тут і в Америці. Тепер вже стоїмо перед важливішим питанням здійснення нашої політичної свободи досягнутої плебісцитом в р.1918-19. А здійснення може статися лиш одним способом: переданням ведення управи краю до рук синів нашого народу» [323, С.88-89].

11 жовтня 1938 р. було сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А.Бродій — представник русофільського напрямку в краї. Августин Волошин посів крісло державного секретаря. Однак, досить швидко з'ясувалося, що А.Бродій вже тривалий час проводить проугорську політику з метою відірвати Закарпаття від Чехословаччини і приєднати до святостефанської корони. В цей час А.Волошин продовжував виконувати обов'язки голови УЦНР, яка знаходилася в опозиції до прем'єра. «Будучи головою ради, — розповідав Волошин під час допиту 14 червня 1945 р., — я здійснював ідейне керівництво нею і слідкував за виконанням тих завдань, які на неї були покладені статутом. Рада мала президію і так званий головний відділ (управу). За давністю я не можу назвати всіх членів ради, президії і головного відділу. Пам'ятаю тільки, що моїми заступниками були Михайло Брацайко, а пізніше, з 1938 р., також Юлій Ревая. Генеральним секретарем ради був Микола Долинай.

21 жовтня 1938 р., коли я входив до уряду Бродія, Перша Українська Центральна Народна Рада, головою якої я був, видала маніфест, звернений до громадян Підкарпатської Русі, в якому були викладені вимоги до уряду... Цей маніфест вимагав від уряду Бродія виконання 20 пунктів. Я зараз не можу пригадати, хто саме був редактором маніфесту, але він був складений членами ради, а потім проект маніфесту в кінцевій редакції був запропонований мені як голові для розгляду. Я, як голова ради, одобрив його зміст, після чого він був відправлений в типографію Федора Ревая і опублікований. Яка кількість екземплярів була віддрукована — я тепер не пам'ятаю, але маніфест був розісланий у всі міста і села Підкарпатської Русі. Хочу додати, що мого підпису і підпису Ю.Ревая в маніфесті немає і це цілком природно, так як в той час я рахувався членом уряду Бродія, а в маніфесті викладалися вимоги до цього уряду. Пам'ятаю узгодження тексту маніфеста до видання, цей же текст був узгоджений з Ю.Ревасем і одобрений ним» [4, Н-17681, л.24-25].

17 жовтня 1938 р. Василь Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «З радником Перевузником та д-ром В.Одинським уложили ми «Маніфест»; Федір Ревай приніс ручну розмножувальну машину і друкує приблизно двадцять тисяч примірників» [16, С.30]. Маніфест звинувачував А.Бродія в проугорській і антиукраїнській діяльності і, фактично, вимагав його відставки. 18 жовтня 1938 р. «Нова свобода» опублікувала «Отвертий лист» до Андрія Бродія, в якому повідомляла, що «у неділю по цілому Підкарпатті деякі одиниці від імені Автономного Земледільського Союзу розповсюдили летючки на зразок агентів Мадярщини, в яких населення закликається, щоб вибивало «українських бандитів»... Звертаємо Вашу увагу на цю провокацію й закликаємо Вас, щоб Ви цю небажану акцію, яка прямує на розвиття нашого народу, негайно застановили, та заявою, що Ви з тою акцією... не маєте нічого спільного та її осуджуєте, дали українському народові сатисфакцію. Інакше ми, українці, будемо приневолені в такій самий спосіб відповісти на цю провокацію» [60, 1938, 18 жов.].

26 жовтня 1938 р. Андрія Бродія заарештувала чехословацька служба безпеки. Новим прем'єр-міністром Прага призначила А.Волошина — лідера українського напрямку в краї. Т.Беднаржова в своїй монографії опублікувала текст протоколу, складеного 12 грудня 1938 р., відшуканого в архіві канцелярії президента ЧСР. В ньому зафіксовано: «Монсеньйор Августин Волошин, прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі, склав сьогодні до рук президента республіки присягу на конституції згідно з законом від 26 лютого 1920 №121 Збірки законів та розпоряджень українською мовою такими словами: «Обіцяю на свою честь і своє сумління, що буду совісно та несторонно виконувати свої обов'язки і буду додержувати конституційні та інші закони. Закінчено і підписано. Августин Волошин» [160, С.169].

Як сприйняли закарпатські українці звістку про призначення А.Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі? Василь Гренджа-Донський пригадував: «Десь біля чотирнадцятої години входить Федір Ревай і як гукне на цілу залу: — Директор Волошин іменованій прем'єром! Ми одразу подумали, що він жартує, але бачимо, що підходить до телефону, кличе директора о.Волошина і gratулює йому. Ми з утіхою, з невимовною радістю підходимо до нього і майже вириваємо трубку з рук, щоб довідатися більше. — Якраз прилетів до мене кур'єр з Праги і приніс цю вістку, — сказав Федір Ревай. — Прем'єр-міністром іменовано директора Августина Волошина. З цією вісткою зараз вдерлися ми до великої зали, де відбувалася проба і Федір Ревай гукнув грімко: — Маємо свій уряд! Головою уряду директор Волошин!

Члени хору раптом перестали співати і як тільки почули цю потішну вістку, обнімались, почали один одному gratулювати, цілуватись. Радість, утіха невимовна. Зараз розбіглись по цілому місті, сповіщаючи про те всіх

наших. Люди з великої радості на вулицях обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої втіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіазму. Вістка ця кулею рознеслась по цілому місті. По вулицях наші люди не стояли групами як інколи, щоб обговорювати, тільки підбігали один до одного, щоб сповістити про велику новину» [16, С.38-39].

27 жовтня 1938 р. Августин Волошин опублікував звернення, яке свідчило про чітку українську спрямованість його уряду: «Ми віримо, що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми» [60, 1938, 27 жов.]. Це звернення було розцінено українцями як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславові, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив хіба Е.Бачинський. Сам Волошин так пізніше говорив про склад очолюваного ним уряду 26 жовтня 1938 р.: «тодішній президент і прем'єр-міністр Чехословаччини Сирови призначили мене міністром-президентом Підкарпатської Русі, а міністром Юліана Ревая» [4, Н-17681, л.13]. Закономірно, що це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як в краї, так і за його межами. Вважаємо, що А.Волошина важко в чомусь звинувачувати. По-перше, Прага переконалась у зраді керівників русофільства і більше не бажала ризикувати; по-друге, склад уряду був сформований у Празі. Остання постійно втручалась у внутрішні справи крайового уряду. Доказом цього є призначення в січні 1939 р. третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали.

Відчутного удару по Чехословаччині та Карпатській Україні завдав Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., внаслідок якого від краю до Угорщини відійшли Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них округами.

3 листопада А.Волошин звернувся до населення з «Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України»: «Відірвання споконвічних наших городів Ужгороду й Мукачева від Карпатської України — це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині намагаймося те, що коштам тієї нашої ради здобуто українську державну самостійність. Це важкий удар, що стрінув нас, не захитає нашої волі спонити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія» [323, С.375]. Августин Волошин закликав своїх громадян: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьгодні викликували між нами вороги нашого народу. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку народу. Історія признає правду тим,

що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальних дій, які ми підприйемо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального оперття населення Карпатської України і всього українського народу. Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!» [323, С.375-376].

Уряду доводилося діяти в екстремальних умовах. І не дивлячись на це, Августин Волошин готує «Проект організації Українського Університету в Закарпатській Україні», «Закон про заснування Українського Державного Університету в Хусті», «Меморандум в справі утворення на Підкарпатській Русі університету, а в першу чергу перенесення Українського Відомого Університету з Праги до Ужгороду» [160, С.170-172]. В «Проекті» вказувалось, що «Український Університет в Карпатській Україні складатиметься з 4-х факультетів: 1) філософічного; 2) правничого; 3) господарчого; 4) медичного» [160, С.170]. Передбачалося створити кафедри загального мовознавства, класичної філології, слов'янської філології, української мови, української літератури, західно-європейської літератури, всесвітнього та слов'янського мистецтва, українського мистецтва, музикології, слов'янської археології, української археології та етнографії, історії Сходу, Греції й Риму, всесвітньої історії, історії слов'ян, історії України, історії церкви (всесвітньої і української), філософії, психології, соціології, педагогіки, педагогічної психології, школознавства, гігієни, загального законодавства [160, С.170-171]. 24 лютого 1939 р. А.Волошин написав текст «Закону про заснування Українського Державного Університету в Хусті», прийняття якого покладалося на Сойм Карпатської України. Однак розгортання політичних подій в Карпатській Україні не в позитивну сторону не дало можливості провести його в життя.

Августин Волошин, будучи політиком-реалістом, чітко притримувався ідеї співжиття закарпатських українців з чехами і словаками в одній державі. «Ми є федеративною частиною Чехословацької республіки, — говорив він, — і тим самим інтереси нашої держави є тісно зв'язані з інтересами нашої сфедеризованої цілості. Найбільшим бажанням нашої Карпатської України з черги є, щоби така сама згода, взаємне зрозуміння та співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краю між собою добилися, запанувала також між всіма сфедерованими державами республіки. Тільки тоді ми в такій атмосфері зрозуміння та взаємної допомоги будемо спільні, буде розвиватися і рости наша Карпатська Україна, а бажано, щоб розвивалися також і останні краї Чехо-Словацької республіки. Божа поміч та спільна любов всіх громадян допоможе нам і нашій республіці вийти напевно на твердий шлях щасливої будуччини» [323, С.381].

Українці всього світу стежили за виборами до Сойму, чекаючи позитивних результатів. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО.

Августин Волошин, як годиться, першим подякував українському народу Закарпаття у зверненні «Солодкий мій народ!»: «Твоя щира поведінка при виборах до першого Твогого сойму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але й солідарність широї любови один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси...

Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації» [160, С.180-181]. У зверненні «Громадяни Карпатської України», опублікованій 2 березня 1939 р. в газеті «Нова свобода», Августин Волошин закликав: «Довіряйте своїй владі та її представникам в державних та самоуправних урядах. Поможіть їм, щоби могли працювати добре та для Вас» [60, 1939, 3 берез.].

Августин Волошин планував відкриття Сойму провести в м.Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е.Гаха сесії на той день не скликав. Він дозволив, врешті-решт, скликати Сойм 15 березня. Того дня перший в історії краю український парламент розпочав свою роботу. Ще напередодні його відкриття, 14 березня, А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення Міністерство закордонних справ Німеччини.

Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи — про незалежність, державний устрій, назву, мону, герб, прапор і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став Августин Волошин, за якого проголосували всі послі. Августин Штефан пригадував: «...присутніх було 22, більше як кворум 2/3 вибраних послів до вибору президента. При виборах президента постало таке запитання: прем'єр Волошин до д-ра Юлія Брацайка і до мене (А.Ш.): «Я не можу голосувати на себе». Ми обидва сказали: «Пане прем'єре, щоби кворум осягнути, ви мусите голосувати за себе». — «Як мушу, то буду». І так Президента Карпатської України обрано 22 голосами, кворум був 21 і 1/3" [1121, С.90-91].

Сойм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава, так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування.

16 березня 1939 р. В.Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «...української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин виїхав кудись вночі» [16, С.264]. Галицький журнал «Жіноча воля» повідомляв, що весь уряд Карпатської України «до останньої хвилини... був в обстрілюваному Хусті» [38, 1939, ч.4.]. Завдяки «Особовій справі А.Волошина» маємо можливість з'ясувати чіткий маршрут президента за кордон. «У зв'язку з оку-

пнією угорськими військами Закарпатської України, — розповідав Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., — я втік (*стенографіст МДБ СРСР підбирав вирази сам — М.В.*) в м.Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуж (Румунія) — Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію — в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав в м.Загреб, де пробув 7 днів. З м.Загреб переїхав до курортного містечка в Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м.Загреб і звідти через м.Відень переїхав в м.Берлін, де пробув півтора місяця. З Берліна поїхав до Праги в травні 1939 р.» [4, Н-17681, л.11-12].

23 березня 1939 р. префект Мараморощини повідомляв коменданта жандармерії в Клужі Геріта, що «16 березня 1939 р. приїхав в Румунію колишній прем'єр-міністр уряду Карпатської України д-р Волошин з іншими міністрами. Вони залишили в префектурі Сигету дві малі машини «Леро», просячи нас їх залишити в себе. Одна з машин в доброму стані і може бути використана жандармерією. Враховуючи, що А.Волошин покидає наше місто, маємо честь і просимо Вашого дозволу, щоб вирішити, що робити з цими машинами: залишити собі, чи передати їх військовим» [10, Fond Prefectura, act.33/5148, 1939]. Того ж дня префект повідомляв митну службу в Сигеті, що в місцевій префектурі «знаходиться машина НР 15581, залишена урядом Волошина. Машина рахується приватною власністю політичної організації (УНО — М.В.), очолюваної М.Туликом (УНО очолював Ф.Ревай — М.В.). Однак, вони є втікачами з Карпатської України, тому на нашій території втратили права на машину. Ми будемо нею користуватися до тих пір, поки ця проблема не буде вирішена» [10, Fond Prefectura, act.33/5148, 1939]. Останній документ, який пощастило віднайти в Державному архіві Бая Маре, стосується повідомлення митниці Сигета до префекта за 23 березня 1939 р., в якому ставилося єдине питання: «Що Ви зробили з машиною М.Тулика?» [10, Fond Prefectura, act.33/5148, 1939]. Відомо, що А.Волошин і окремі члени його крайового уряду успішно перетнули кордон Румунії і їх щиро прийняла Югославія. Журнал «Жіноча воля» повідомляв, що «о. д-р. А.Волошин святкував Великдень в Югославії» [38, 1939, ч.5.].

30 березня 1939 р. Августин Волошин опублікував у «Вістнику українського товариства «Просвіта» в Загребі» своє «Великодне звернення до українців Югославії». «Божому Провидінню, — писав А.Волошин, — подобалося знову досвідчити нас. Ми знову втратили свободу, що нею втішалася вітка українського народу в Карпатах. Ми її втратили, але тільки під напором численнішого й сильнішого ворога. В окупаційне ярмо не пішли ми добровільно. Ми улягли в нерівній боротьбі, а українські Герої сучасності дали нам новий приклад, як маємо стреміти до нашого національного ідеалу.

Бо свобода родиться й закріплюється лиш у крові й терпінні.

Голгофа українського народу є ще не скінчена... Прийде й час, твердо вірмо, національного воскресення Української Нації.

До тої світлої хвилини приготуваймося, плекаючи в собі громадянські чесноти дисципліни, організованости, єдности. Творім національний моноліт, щоб у рішаючий мент одним серцем і одною душею посягнули ми по наше право, а осягнувши його, були в силі й боронити його» [323, С.385].

Подякувавши українцям Югославії за підтримку національно-визвольних змагань закарпатських українців, Августин Волошин завершив своє звернення пророчими словами: «Високо тримаймо національний прапор, а воскресне Україна!». 167 Газета «Нова зоря», що видавалася в Галичині, писала про перебування А.Волошина в Берліні [59, 1939, 27 квіт.].

Августин Волошин сподівався на те, що Угорщина здійснила інтервенцію без відома Гітлера, який обіцяв свою підтримку, і намагався зв'язатися з ним. Разом з Ю.Реваєм, С.Ключураком і А.Штефаном А.Волошин підготував меморандум, в якому писав: «Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилася насильно, супроти волі всього населення Карпатської України.

Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилася у вогнище напруги... Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства «Просвіта», заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на українській мові, а тепер, навіть, не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі випливають звідси, очевидні.

...Винятково можливим вирішенням ситуації, яка склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини...» [752, С.14-17].

Невдовзі А.Волошин зрозумів, що Гітлер дозволив Угорщині окупувати Карпатську Україну. І тому, коли він давав інтерв'ю кореспонденту Рейтера, то прямо заявив: «Німці ганебно нас обманули...» [243, С.311-312]. На цьому політична кар'єра Волошина закінчилася. Він також перестав займатися активною політикою, віддавши себе повністю викладацькій роботі. «По приїзді в м.Прагу, — говорив він на слідстві, — коли остання вже була окупована німцями, я поступив на службу в Український вільний університет на посаду завідуючого кафедрою педагогіки» [4, Н-17681, л.11-12]. Під час допиту 22 травня 1945 р. Волошин заявив, що «протягом певного періоду, починаючи з 1939 по 1945 рік, займався професорською діяльністю в галузі педагогіки» і не займався політикою [4, Н-17681, л.10].

Празький період життя і діяльності А.Волошина найбільш ґрунтовно висвітлила Т.Беднаржова. Ще 15 жовтня 1938 р. професор УВУ В.Щербаківський повідомляв ректора цього навчального закладу, що «комісія професорів факультету права і суспільних наук Українського вільного університету в Празі в засіданні свого дня 14 жовтня ц.р. одногосно ухвалила монсеньйорові о. Августину Волошинові титул доктора прав УВУ в Празі» [160, С.184]. Ще раніше, з нагоди призначення А.Волошина державним секретарем в уряді А.Бродія у жовтні 1938 р., ректорат УВУ привітав його з високою урядовою посадою і побажав успіхів у його майбутній праці [160, С.184-185].

Архівні документи Центрального Державного архіву Вищих органів влади та Управління України, відшукані й опубліковані Т.Беднаржовою, дають можливість простежити основні віхи викладацької і наукової діяльності А.Волошина в УВУ. У списку професорів Українського вільного університету, що мають викладати в зимовому півроці 1940/41 шкільного року на філософському факультеті, значиться «Волошин Августин, доктор прав, звичайний професор педагогіки, член Слов'янського інституту в Празі, продекан філософічного факультету» [160, С.184]. На нараді професорів філософського факультету в УВУ, яка відбулася 24 червня 1939 р., деканат привітав професора А.Волошина та висловив переконання, що «його співпраця спричиниться до розвитку університету» [160, С.185]. В 1944-1945 навчальному році А.Волошин повинен був прочитати курси лекцій з «Теорії навчання», «Педагогічної телеології», «Уривки з педагогічної літератури», «Нової доби української освіти», «Методології морального виховання» [160, С.185-186].

Викладаючи в УВУ, А.Волошин плідно займався літературною діяльністю. Із «Списку праць професорського персоналу УВУ, готових до друку, або які будуть готові до 1.VI.1945 р.», видно, що А.Волошин підготував до друку історичну драму «Фабіола», книги «Теорія виховання», «Пе-

дагогічна телеологія» і продовжував працювати над «Методологією морального виховання», «Педагогічною Хрестоматією», «Педагогічною психологією». Обсяг цих книг мав складати понад 80 друкованих аркушів [160, С.189]. А.Штефан писав, що в Празі А.Волошин написав також історичну п'єсу «Князь Лаборець» і драму «Син Срібної Землі Юрій Довжа», але гітлерівська цензура не дозволила їхню публікацію [1121, С.34]. Така ж доля спіткала інші твори А.Волошина, зокрема, оповідання з верховинського життя «У плаю», переклади творів св. Августина «Божий Город» та «Ісповідання». Августин Волошин багато працював над перевиданням своїх головних праць з педагогіки, адже необхідно було їх довести до рівня вищої академічної освіти. Рукописи «Педагогічної дидактики», «Педагогічної методики» та двотомної «Педагогічної Хрестоматії» були передані видавництву «Пробоем», яке очолював Степан Росоха, однак його власник був заарештований, а видавництво закрито. Яка подальша доля рукописів А.Волошина — невідомо.

Перебуваючи в еміграції, А.Волошин приділяв багато уваги залученню українських дітей в школи, гімназії. А.Штефан пригадував: «В липні 1940 р. президент Волошин написав мені, щоб я переселився до Праги й перебрав і рятував Модржанську українську гімназію, бо чехи хочуть її зліквідувати. По двох тижнях мене найменовано директором Модржанської української гімназії» [1121, С.131]. Врятувавши цей навчальний заклад від закриття, А.Волошин на цьому не зупинився, а часто його відвідував: «Тішився, що біля 90 карпато-українських хлопців і дівчат біля 120 з інших українських земель мали там регулярну середньошкільну науку, та були поміщені в гуртожитках» [1121, С.132]. Августина Волошина часто можна було зустріти і в інших місцях, де проживали українські діти. Так, в 1940 р. він відвідав інтернат для дітей емігрантів в Мозтанах. Піклувався він і про долю студентів Торговельної академії, яка опинилася в Словаччині. Уряд цієї країни не дуже радо віднісся до появи українських академістів в Братиславі. Михайло Ледида, що тепер проживає в Карлових Варах, пригадував: «Викладацький склад академії розпочав переговори з представниками словацьких властей про необхідність для її студентів завершення навчального процесу. Тільки після тривалих клопотань... їм було дозволено» [316, Т.3, С.185]. І в цьому велика заслуга А.Волошина і А.Штефана.

В Українському вільному університеті Августин Волошин пройшов непростий шлях від рядового професора до ректора. За рішенням Сенату УВУ, прийнятому на своєму засіданні 16 квітня 1945 р., обов'язки ректора УВУ були покладені на А.Волошина [160, С.195].

У Празі Августин Волошин себе віддав педагогічній і науковій роботі, однак повністю політику не полишив. Хоча активною її назвати важко. На допиті 22 травня 1945 р. А.Волошин заявив, що в еміграції не займався політичною діяльністю. Однак, на іншому допиті, 5 червня, він заявив про

писежне: «Ні, це не відповідає дійсності, так як я і інші члени уряду займались політичною діяльністю... ми написали меморандум міністру закордонних справ Ріббентропу» [4, Н-17681, л.14].

Запитання: Коли, якого змісту і в зв'язку з чим написали фашистській Німеччині меморандум від імені уряду «Самостійної Карпатської України»?

Відповідь: Наприкінці вересня 1939 р., я, Ревай, Долинай, Перевузнак, Ключурак і Штефан написали підписаний меморандум на німецькій мові міністру закордонних справ Німеччини Ріббентропу. В силу того, що я, Ревай Юліан, Ключурак, Перевузнак, Долинай і Штефан, тобто президент і члени уряду були настроєні антирадянськи (*явне формулювання слідчого — М.В.*), ми в цьому меморандумі організовано виступили проти Радянського Союзу, вимагаючи від фашистської Німеччини не допустити дальнішої експансії з боку СРСР, так як на той час радянські війська вступили в Західну Україну і підходили до кордонів Карпатської України. Ми в силу своїх антирадянських переконань вважали себе противниками Радянського Союзу і не хотіли, щоб він вступив на територію Карпатської України, а згідно обстановки, яка склалася, це було цілком можливо.

Запитання: За яких обставин виникло питання про направлення меморандуму антирадянського змісту?

Відповідь: У вересні 1939 р. в Прагу із Словаччини до мене приїхав пер-сер-міністр Юліан Ревай і повідомив, що він вів переговори із Словацьким урядом на предмет приєднання самостійної Карпатської України до Словаччини, проти чого не було заперечень. Я сказав Юліану Реваю, що для обговорення цього питання необхідно зібрати всіх членів мого уряду. Через кілька днів у мене на квартирі зібралися члени уряду, де Ю.Ревай читав проект меморандуму українською мовою. У цьому проекті меморандуму говорилося про те, що президент, тобто я і уряд самостійної Карпатської України просимо Німеччину як арбітражну державу дозволити останній приєднатися до Словаччини. В результаті обговорення проекту було вирішено створити редакційну комісію в складі Штефана, Перевузнака, Ю.Ревая і Ключурака. Ця комісія підготувала меморандум, до якого включила і текст антирадянського змісту. Меморандум в кінцевій редакції був перекладений з української на німецьку мову, підписаний від імені уряду самостійної Карпатської України мною, Ю.Реваєм, Перевузнаком, Ключураком, Штефаном і Долинаєм. Потім меморандум був відповідно оформлений і відправлений поштою в Німеччину...

Запитання: Які події відбувалися в міжнародному житті у вересні 1939 р.?

Відповідь: У вересні 1939 р. Радянський Союз визволив і захистив українців Західної України.

Запитання: Значить, антирадянського змісту меморандум був направлений Німеччині саме в зв'язку з вказаними подіями?

Відповідь: Так, це так.

Запитання: Який уряд був на той час в Словаччині?

Відповідь: Тоді президентом Словаччини був Тісо, а прем'єр-міністром доктор Тука, причому цей уряд був германофільським і Словаччина природно знаходилася під протекторатом фашистської Німеччини.

Запитання: Значить, висуваючи в меморандумі вимогу про приєднання Карпатської України до Словаччини, члени вашого уряду добивалися того, щоб бути під протекторатом фашистської Німеччини, а відповідно і самі були германофілами?

Відповідь: Виходить, що так, але ми мали надію, що об'єднаємося з Словаччиною».

По завершенні цього допиту Августин Волошин залишив автограф у своїй «справі»: «Записано з моїх слів вірно, мною прочитано, в чому і підписуюсь» [4, Н-17681, л.14-15].

Немаловажний інтерес становлять відповіді А.Волошина на запитання слідчого майора Вайндорфа з приводу стосунків його уряду з представниками гетьмана Павла Скоропадського та лідера українських націоналістів Андрія Мельника. До речі, ці питання найслабше висвітлені в історичній літературі. «Справа Волошина», сподіваємось, допоможе краще зрозуміти, яким було ставлення до цих лідерів української еміграції Августина Волошина та членів його уряду.

«Допит 3 червня 1945 р.

Запитання: За яких обставин ви зустрілися, перебуваючи в Берліні, з гетьманом Скоропадським?

Відповідь: Коли я прибув в квітні 1939 р. в Берлін, багато емігрантів про це дізналися. Через декілька днів до мене в готель «Мольтке» прийшов секретар гетьмана Скоропадського на прізвище Мурашко, який передав, що Скоропадський бажає зі мною зустрітися. Я відповів згодою на це і незабаром його відвідав в одному готелі, назви якого не пам'ятаю. Будучи на прийомі у Скоропадського, я з ним мав розмову на політичні теми протягом одної години.

Скоропадський в присутності Мурашко питав мене, за яких обставин відбулися події на Карпатській Україні, про що я йому розповів. Після цього Мурашко в присутності Скоропадського почав говорити мені, що події, які відбулися на Карпатській Україні, свідчать про необхідність приєднання іншої позиції, а саме приєднати Карпатську Україну до всіх решти українських земель для створення єдиної держави на чолі з Скоро-

надським. Наскільки мені було відомо, Скоропадський прагнув, і в цьому напрямі вів свою роботу, до того, щоб об'єднати всі українські землі, тобто Карпатську Україну і Радянську Україну шляхом відторгнення її збройним шляхом від СРСР і на чолі такої української держави повинен був стояти гетьман Скоропадський.

Я на таку пропозицію нічого не відповів, але Мурашко знову повторив, що якщо не йти таким шляхом, то Карпатська Україна одна завжди буде переживати такі події, які відбулися з нею в той момент. Потім Мурашко почав вихвалити «Громаду» і я зрозумів, що він намагається запропонувати мені вступити в їх організацію «Громада».

Вислухавши все це, я відповів, що в подальшому буду вести роботу в напрямі того, щоб випровадити угорців з території Карпатської України і залишити останню в рамках автономії. Далі я заявив, що ні з ким не маю об'єднуватися і ні в які організації не вступаю.

Не пам'ятаю точно, про що ми ще говорили, але добре пам'ятаю, що через деякий час я пішов і більше з Скоропадським і Мурашко не зустрічаюся» [4, Н-17681, л.16-17].

Петро Стерчо у своїй праці опублікував документ, який свідчить про те, що вже після окупації краю Угорщиною Августин Волошин із своїми однодумцями зустрівся з А.Мельником і навіть підписав договір про співпрацю. Ось текст договору: «Акт писаний у Венеції дня 21 липня 1939 р. в справі устійнення взаємовідносин і напрямних співпраці між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України в приявності Голови ПУН Полк. Андрія Мельника, Членів ПУН Омеляна Сеника Грибівського і Ярослава Барановського-Лімницького, Президента Карпатської України, о. Др. Августина Волошина, Членів Уряду Карпатської України Прем'єра Юліяна Ревая, міністра Августина Штефана, яким прийнято наступні рішення:

I

Виходячи зі засади соборности української нації обидві сторони твердо обстоюють становище невідривності Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

II

Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає із всіми з того впливаючими висновками Український Націоналістичний Рух за єдиного носія соборницько визвольної боротьби української нації і Провід Українських Націоналістів за керівника тієї боротьби.

III

Провід Українських Націоналістів визнає Уряд Карпатської України з президентом о. Др. Августином Волошином за законодатно умандатована-

ного її представника серед українського і чужинного світу, як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі — Карпатською Україною.

IV

Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу.

V

Усі конкретні висновки і потреби, що випливають з тих повищих за-
сад, устійнюються в окремому залучникові.

Андрій Мельник

Омелян Сенік Грибівський

Ярослав Барановський-Лімницький

Др. Августин Волошин

Юліян Ревай

Августин Штефан»

[921, С.110-111].

Як проходили переговори і чи підписував Августин Волошин цей документ?

«Допит 19 червня 1945 р.

Запитання: Розкажіть про суть зробленої вами усної заяви слідству?

Відповідь: На одному з минулих допитів я говорив про мою зустріч з «вождем» українських націоналістів в Берліні Андрієм Мельником. В дійсності ж я мав зустріч і розмову з А.Мельником, але не в Берліні, а в Італії. Про обставини, при яких відбулася зустріч і розмова з А.Мельником в Італії, я й хочу розказати слідству...

Запитання: За яких обставин ви зустрілися і розмовляли з Андрієм Мельником?

Відповідь: ...У Празі до мене на квартиру в кінці серпня чи на початку вересня 1939 р. прийшли прем'єр-міністр Ю.Ревай і Комаринський — керівник пропаганди при моєму уряді і повідомили, що «вождь» українських націоналістів Андрій Мельник запрошує мене — президента Карпатської України, їх і члена мого уряду міністра освіти Августина Штефана в Венецію (Італія) для політичних переговорів з питання дальшої долі Карпатської України.

Яким чином і коли вони домовилися про зустріч і переговори з А.Мельником, я зараз не пам'ятаю. Я погодився вести переговори з А.Мельником і з цією метою поїхати до нього в Італію.

Запитання: Яким чином ви одержали документи на проїзд до Італії?

Відповідь: Цим питанням я особисто не займався, документами на проїзд в Італію мене і інших членів делегації — Ю.Ревая, А.Штефана — забезпечив Комаринський. Наскільки я пам'ятаю, Комаринський від німців

них властей в Празі одержав на всіх нас перепустки, так звані «Durchlassehein» на право проїзду кордону і перебування в Італії.

Запитання: Перед від'їздом із Праги ви, Ю.Ревай, А.Штефан і Комаринський обговорили спільно план ваших розмов під час переговорів з А.Мельником?

Відповідь: Ні, я цього не пам'ятаю.

Запитання: Коли прибули для переговорів з А.Мельником в Італію?

Відповідь: В Венецію через Відень ми прибули наступного дня.

Запитання: Де саме відбулись переговори з А.Мельником?

Відповідь: Переговори відбулись в готелі на острові Лідо (Венеція), де вже нас чекав А.Мельник, його секретар і професор Римського університету.

Запитання: Назвіть, хто саме був присутній на ваших переговорах?

Відповідь: На переговорах були присутні: Мельник Андрій, його секретар Барановський і професор Римського університету Онадський (або Онацький) — ідеолог українських націоналістів, який одночасно очолював українські націоналістичні організації в Італії, я — президент Карпатської України, прем'єр-міністр мого уряду Юлій Ревай, міністр освіти Августин Штефан і Комаринський — керівник пропаганди при моєму уряді.

Запитання: Як проходили переговори і які були прийняті рішення?

Відповідь: Після обміну привітаннями відбувалися політичні переговори, повного змісту яких не пам'ятаю. Добре пам'ятаю тільки те, що Мельник запропонував мені і решті членам делегації погодитися на приєднання території Карпатської України до решти українських земель, тобто до Галичини і Радянської України для утворення «Самостійної України».

Далі Мельник заявив, що ця мета — створення «Самостійної України» буде здійснена за допомогою українців, які населяють всі землі і вони ж допоможуть вигнати угорців з території Карпатської України, яку останні окупували.

На пропозицію Мельника я згоди не дав і відповів, що моя мета полягає в тому, щоб випровадити угорців з території Карпатської України і зберегти її автономію.

Запитання: Яку участь взяли в переговорах Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський?

Відповідь: Ю.Ревай, А.Штефан, Комаринський, Онацький і Барановський також брали участь в цих переговорах, але із-за давності я не пам'ятаю змісту їх виступів.

Запитання: Яким шляхом повинні були відторгнути Радянську Україну від Радянського Союзу, а також Галичину і залучити українців для здійснення цих насильницьких актів?

Відповідь: Якись плани на переговорах обговорювались, але не в детальної формі, однак із-за давності я не можу їх зараз пригадати.

Запитання: Які були прийняті рішення в ході переговорів?

Відповідь: Кінцевих рішень прийнято не було.

Запитання: Який документ був вироблений і підписаний після переговорів?

Відповідь: Документ не вироблявся і я особисто нічого не підписував, а про решту учасників переговорів не знаю.

Запитання: На чому тоді закінчилися переговори?

Відповідь: Мельник, Онацький і Барановський запросили мене, Штефана, Ю.Ревая і Комаринського поїхати в Рим для продовження переговорів, але я від цього відмовився і поїхав з Комаринським в Прагу.

Мельник, Онацький, Барановський, Ю.Ревай, Штефан поїхали в Рим, де продовжили переговори. Запрошення Мельника я розцінював як прагнення з його боку зробити на мене вплив і погодитися на його пропозиції в Римі, де б йому допомагали в цьому націоналістичні кола.

Запитання: Про що домовились названі особи в Римі?

Відповідь: Не знаю.

Запитання: Вас Ю.Ревай, Штефан і інші особи інформували про результати переговорів в Римі?

Відповідь: Після повернення Ю.Ревая і Штефана з Риму я з ними в Празі зустрічався і розмовляв неодноразово, але я зараз не пам'ятаю чи інформували вони мене про результати переговорів з А.Мельником та його соратниками в Римі» [4, Н-17681, л.27-29].

Отже, із вищенаведених матеріалів допитів видно, що протягом певного періоду Августин Волошин мав зустрічі з політичними діячами української еміграції Павлом Скоропадським і Андрієм Мельником. Вони свідчать про бажання колишнього президента Карпатської України обговорювати проблеми майбутнього державного статусу краю. Однак, його позицію у цих питаннях можна вважати досить пасивною, яка зводилася до того, щоб «випровадити угорців з Карпатської України».

...Закінчувався 1944 рік. Друга світова війна вступала в свою завершальну стадію. Четвертий український фронт ще перебував на Закарпатті, але своїм вістрям вже був спрямований на Європу. Попереду ще багато боїв, тисячі людей назавжди залишаться лежати в чужій землі, але, що війни скоро кінець — знали, мабуть, всі. Разом з фронтом, немов його супроводжуючи, однак, будучи його складовою частиною, просувався вперед і так званий 4-й департамент Смершу. Серед ряду завдань, які були поставлені перед смершівцями, було «виловлення і знешкодження українських буржуазних націоналістів».

Перше знайомство А.Волошина з працівниками Смершу відбулося 11 травня 1945 р. Однак тоді все обійшлося. У нього забрали ключі від ректорської канцелярії та архів (як нам тепер не вистачає матеріалів цього архіву!). Можливо, для того, щоб «заспокоїти» похилого віку людину, президентові видали «бумагу», згідно з якою він міг спокійно продовжувати займатися своєю роботою, не боячись арешту. Та все було далеко не так, як могло здатися на перший погляд. Невсипуще око Смершу уважно слідкувало за кожним його кроком, а біля будинку, де він мешкав, постійно чергували смершівці.

15 травня 1945 р. біля будинку №12 зупинилася машина чеської поліції. З неї вийшла людина у формі офіцера МДБ. Пройшла мить — і капітан Шибайлов (так звали чи псевдо було смершівця) вже відкривав двері будинку. Перекоаний у тому, що виникло якість непорозуміння, господар показав документ і сказав, що його вже переслухали і звільнили. Офіцер запевнив, що турбуватись не потрібно, залишилось уладнати деякі формальності, незабаром його привезуть додому. Коли машина, в яку Шибайлов запропонував сісти Волошину, під'їхала до вулиці Делострелецької, колишній президент, ймовірно, зрозумів, що він вже додому не повернеться. В будинку під номером 11 тимчасово розміщувався слідчий відділ Смершу. Звичайно, вівіски, яка б про це говорила, на ньому не було [262, С.6].

В «Особовій справі Августина Волошина» знаходимо невелике повідомлення: «Задержан 15 мая 1945 года в Праге-16, ул.Подлипками, 12. При задержании изъята круглая печать с подписью «Президия правительства Подкарпатской Руси» [4, Н-17681, л.1-3]. До цього додамо, що Волошин був заарештований незаконно, адже співробітники МДБ СРСР навіть не пред'явили йому ордер на арешт. Названий документ був представлений Волошину слідчим головного управління «Смерш» майором Вайндорфом (№749) тільки 5 червня 1945 р., тобто тоді, коли він був в'язнем Лефортовської тюрми [4, Н-17681, л.6].

У 1948 р. в Німеччині були опубліковані спогади Івана Мондича (Н.Синевирського) «Смерш. Год в стане врага». Автор в 1945 р. працював перекладачем у контррозвідці Смершу. Пропонуємо деякі уривки з цієї унікальної книги: «Приїхало авто капітана Шибайлова.

— Здоров, Микола! — Шибайлов усміхався. Його товсте і рожеве лице вислоблювало здволення, що успішно виконав завдання.

— Пізнаєш?

Я подивився в сторону кругленького монсеньйора, що виступав з авто.

— Волошин!

— Так. Це він. Ваш бувший президент.

Старик Волошин якимсь непритомно подивився в мою сторону. Мабуть, він навіть не бачив мене. Його очі блудили десь далеко, в невідомих краях.

— Кудя смотришь поп? На небо? Поздно! Нужно было раньше богу молиться, а не политикой заниматься.

Волошин слухав Шибайлова байдуже.

— Ну, вайай, вайай вот с этим бойцом в подвал! Быстрее!

Волошин поспішив. Він якби все ще не вірив, що його арештовано... Я подивився в сторону, куди Волошин віддалявся. Вояк ударив прикладом його в спину...» [136, Т.3, С.200].

Через деякий час А.Волошина перевезли до Москви і помістили в одну з камер-одиночок Лефортовської тюрми. Якою ж була ця твердиня Міністерства державної безпеки? Споруджена ще при царизмі, ця тюрма була закрита в 1917 р. Однак, після двадцятирічного «відпочинку», Й.Сталін у 1937 р. помістив у ній вищий командний склад армії на чолі з маршалом М.Тухачевським, і відтоді вона існує до наших днів. Відомий радянський розвідник Леопольд Треппер, який у свій час мав можливість детально ознайомитися з цією тюрмою, у своїх споминах «Велика гра» писав: «Споруда нагадує мені старовинну фортецю Сен-Жак д'Арк на Середземноморському узбережжі Палестини... З середини тюрма нагадує цирк, три поверхи колових галерей, вздовж яких розміщувались камери. Всередині — великий, пустинний плац, звідки можна наглядати за всіма поверхами» [136, Т.3, С.200-201].

Колишній військовий прокурор М.М.Ушов, який пройшов всі «кола пекла», так описав камеру, в якій він знаходився: «Камера, в яку я потрапив, являла собою довгу вузьку кімнатку у вигляді кам'яного мішка. Віконечко прикрито незмінним залізним козирком. Світло з вулиці ледь-ледь пробивалось. Цілодобово горіла вмонтована в стелю електрична лампочка. Біля стін наглухо прикріплені невеликий, продовгуватий залізний столик, а поряд з ним масивна табуретка. Зліва при вході в камеру прикріплені металічний унітаз, а поряд — водопровідний кран і маленька раковина. Стіни на півтора метра зафарбовані густо-зеленою фарбою. В дверях камери, як і в інших тюрмах, невелике віконечко, у вигляді квартирки, так званий «собачник», через який ув'язненим подається їжа, вода і робляться зауваження... В камері холодно. Всього 6-7 градусів тепла. Довго сидіти на одному місці неможливо. Ми не тільки ходили, але буквально бігали по камері, намагаючись хоч трохи зігрітись...» [136, Т.3, С.201-202].

Слід зазначити, що про існування такої тюрми мало хто знав, хоча слухи про неї існували. Один з в'язнів пригадував: «О третій годині ночі я був доставлений в Лефортовську тюрму. Про те, що існує така тюрма, я, старий москвич, не мав ніякого поняття...». Інший в'язень пише, що «Лефортовська тюрма відрізняється від інших тюрем особливою жорстокістю і страшним режимом. Слухи про неї доходили до тюрем інших міст. Деякі ув'язнені, які побували в Лефортовській тюрмі, від однієї тільки згадки про неї починали тряситися» [136, Т.3, С.202].

Перебування в тюрмі негативно впливало на нервову систему ув'язненого. Як пригадував Трепнер, людина не мала ні хвилини спочинку. На протязі години по десять разів відкривалися двері камери і лунали попередження: ви забагато ходите, ви дуже довго сидите, ви недостатньо рухаетесь тощо. Заснути було майже неможливо, бо щовечора біля десятої години починалось занадто бурхливе тюремне життя: безперестанне стукання дверима, кроки тих, кого вели на допит. Годували надзвичайно погано. Складалось враження, що все робилося для того, щоб повністю вивести з ладу здоров'я людини.

Під час арешту Волошину було вже 70 років. Можливо, в читачів промайне думка, що похилого віку людина знаходилась в кращих умовах, мала якись привілеї. На жаль, вік для ув'язненого не був спасінням.

У Волошина не посоромились відібрати при арешті навіть золоті речі, які по праву належали йому як каноніку. До речі, коли на прохання вчених Ужгородського державного університету з Москви вислали в їх тимчасове користування «Особову справу Августина Волошина», то з цих цінних речей нічого не збереглося. Безперечно, що вони поповнили колекцію когось із слідчих. І як не погодитися з М.М.Ушовим, який писав, що «співробітники НКВС були, як правило, владолюбними, безчесними, дуже обмеженими і охочими до грошей і нагород, готовими в ім'я особистих інтересів здійснити будь-яку підлість, забувши про людську совість» [262, С.7-9].

Перший допит Августина Волошина був проведений 22 травня, після чого послідували наступні — 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. На останньому допиті йому було зачитано постанову про оголошення звинувачення. Уважно її прочитавши, Августин Волошин майже з усім погодився: «В чому мене звинувачують статті звинувачення мені зрозумілі... Винним себе визнаю» [4, Н-17681, л.31]. Можна собі уявити, до якого стану була доведена ця 70-літня людина, якщо вона визнавала себе винною навіть у тих «бїдах», до яких не мала ніякого відношення. І дійсно, працівники МДБ могли примусити говорити навіть мертвого...

20 червня 1945 р. Августина Волошину було представлено обвинувачення, згідно з яким він «проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу». Наводимо його повністю:

ПОСТАНОВЛЕНИЕ (О ПРЕДЪЯВЛЕНИИ ОБВИНЕНИЯ)

г.Москва, 1945, июня 20 дня.

Я, следователь следственного отдела Главного управления «Смерш» майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и принял во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что являясь членом т.н. правительства Карпатской Украины и «Украинского народного объединения» проводил враждебную деятельность против Советского Союза

ПОСТАНОВИЛ:

Руководствуясь ст.ст.128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст.ст.58-4 и 58-11 УК, о чем объяснить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

«Согласен» Начальник Отделения Следственного отдела
подполковник Кулешов.
«Утверждено» Зам. начальника Следственного отдела
Главного управления «Смерш»
подполковник Флягин.

20 июня 1945 [4, Н-17681, л.30].

Після останнього допиту, який вів слідчий Вайндорф, здоров'я Августина Волошина різко погіршилося і його перевели в Бутирську тюрму. Про перебування Волошина в Лефортові масмо свідчення В.І.Марчука із Житомирщини: «Сидів 8 місяців у Лефортовській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиночку помістили Августина Волошина — Президента Карпатської України. Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського, це був стукач, але ми цього не знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносили слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин вчив мене «Отче наш». Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: «Ну, как, «Отче наш» выучил уже?». Тоді я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив до Рима, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це слово я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталося.

Одного разу в камері Волошин писав заяву на ім'я Молотова. В цій заяві він зазначив, що його заарештовано несправедливо, що він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви: «Премьер-министру господину Молотову от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина».

З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам'ятав цю добру і розумну людину» [27, С.558-559].

Свідчення В.І.Марчука повністю підтверджуються даними заключення медичного персоналу Бутирської тюрми:

ВРАЧЕБНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

10 июля 1945 г.

Заклученный Волошин Августин Иванович 1874 г. рождения, обратился впервые за медпомощью 23 мая 1945 г. с жалобами на боли в области сердца, одышку и общую слабость.

Объективно: заключенный правильного телосложения, с чрезмерным отложением жира, кожа и видимые слизистые бледны. Сердце — границы расширены во все стороны, тоны глухие, акцент на втором тоне аорты.

В легких ослабленное дыхание, сухие хрипы. Печень и селезенка не пальсируются, безболезненны.

В течение последнего времени заключенный резко ослаб, усилилась одышка и общая слабость, сильно отекли ноги, совершенно исчез аппетит. Заклученный встает и передвигается только с посторонней помощью.

Все вышеизложенное говорит за то, что у заключенного имеется кардиосклероз с упадком сердечной деятельности, вследствие чего он нуждается в немедленном направлении в больницу Бутырской тюрьмы для стационарного лечения.

Начальник санчасти лефортовской тюрьмы НКГБ СССР
майор медицинской службы Яншин [4, Н-17681, л.106].

Сучасні дослідники називали різні дати смерті президента: 11, 14, 17 липня 1945 р. Помилкового твердження на початку 90-х років притримувались і ми. На основі «Справи Волошина» ми маємо можливість встановити точну дату смерті.

АКТ

Заклученный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, находящийся в больнице с 11.VII.1945 по поводу декомпенсированного порока сердца, воспаления почек, хронического колита 19.VII.1945 в 15 час. 20 минут умер от паралича сердца.

Дежурный врач (подпись)

Копия верна

Секретарь Бутырской тюрьмы НКВД СССР (подпись)

Капитан Свитский [4, Н-17681, л.107].

**АКТ
СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ТРУПА
ВОЛОШИНА А.И.**

Вскрытие произведено 20/VII 1945 суд.-мед. экспертом Семеновским в присутствии нач. санчасти Бутырской тюрьмы полковника мед. службы Ларина

(Детализированный лист)
АНАТОМИЧЕСКИЙ ДИАГНОЗ:

Артериосклероз. Артериокардиосклероз. Артериоло-склеротический нефроцирроз. Расширение полостей сердца. Общее ожирение. Миодегенерация сердца. Эмфизема легких. Желчно-каменная болезнь. Хронический энтероколит.

Заключение: смерть наступила от паралича сердца (артериосклероз, артериокардиосклероз).

Акт подписал собственноручно
Семеновский [4, Н-17681, л.109].

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Івановича Волошина. У «Заповіті», написаному 19 серпня 1944 р. в Празі, Волошин вважав, що «лиш загальнохристиянська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй». До цього ми повинні прагнути.

5.2. Будівничі Карпато-Української держави

БАНДУСЯК ДМИТРО МИХАЙЛОВИЧ (1919-1945)

Селянська родина ясінянського лісоруба і бокораша Михайла Бандусяка та його дружини Марії Климпуш, сестри відомих діячів Карпатської України, була багатодітною. Вона виростила чотирьох синів і трьох доньок, які гідно поповнили ряди закарпатської інтелігенції, а чоловіки стали справжніми борцями за незалежність України.

Д.М.Бандусяк народився у 1919 р. в с.Ясіня. Тут навчався в народній школі і, як його старший брат Микола, прагнув здобути середню освіту. Невипадково опинився в Мукачівській торговельній академії, яка славилася вихованням переконаних українських патріотів. У період навчання в академії був активістом молодіжної спортивної організації «Пласт» і всієї громадської роботи навчального закладу. Та так тривало недовго. У бе-

резні 1939 р. Карпатську Україну окупували угорські війська, всі українські гуртки і громадські організації були закриті та заборонені.

З самого початку окупації Д.М.Бандусяк вирішив організувати в краї антифашистську національно-визвольну боротьбу шляхом створення ОУН (Організації Українських Націоналістів). Уже з літа 1939 р. він став зустрічатися із знайомими випускниками торговельної академії, студентами Хустської, Мукачівської та Ужгородської гімназій з метою створення підпільних організацій ОУН. Після налагодження зв'язків з центральним проводом ОУН у Братиславі, а згодом у Кракові, одержавши звітти українську націоналістичну літературу, він активно розгорнув цю діяльність [2, ф.2558, оп.1, спр.349, арк.53-54] *(про цю діяльність див. стор. 360-362 даного видання — Ред.)*.

Після створення крайового проводу його члени та відповідальні за окремі ділянки роботи організували на місцях немало заходів по відзначенню річниць Карпатської України і Карпатської Січі, вивченню історії України, поширенню української літератури і преси, виконанню іншої практичної роботи.

Однією з найбільших акцій стало зняття в березні 1941 р. угорського прапора на Хустському замку та встановлення на Красному Полі неподалік від с.Велика Копаня Виноградівського району, де січовики дали бій угорським військам у березні 1939 р., хреста з написом «Борцям за волю України» *(детально про ці акції — на стор. 350, 360-361 даного видання — Ред.)*. Д.М.Бандусяк був засуджений на 12 років ув'язнення. Строк відбував у тюрмі м.Вац за Будапештом. У 1944 р. його мобілізували і відправили на фронт, звідки дезертирував і перейшов на нелегальне становище [148, С.76].

Після визволення Закарпаття Д.М.Бандусяк в грудні 1944 р. почав відновлювати організацію ОУН, яка діяла в роки поневолення краю Угорщиною. Так, в січні 1945 р. в Хусті на квартирі по вул.Бескида на його запрошення прибули з Буштина М.А.Орос та І.М.Немеш, де зустріли брата Бандусяка Юрія (у кримінальній справі — Георгій) та М.Д.Габовду.

У серпні 1945 р. служба НКВС області натрапила на слід провідників крайової організації ОУН у селі Старе Давидково Мукачівського району, яке вона назвала штаб-квартирою крайового проводу. А це була квартира Дмитра Качуровського, донька якого Ганна була зв'язковою проводу. Кадебісти намагалися затримати провідника та його групу, але вони вступили в перестрілку. А.А.Цуга, військовий референт та заступник провідника, був важко поранений. Д.М.Бандусяк та представник «Косар» зуміли вийти з оточення, перейти у Велику Копаню, а звітти у Волівський (тепер Міжгірський) район, де у запеклому бою їх було вбито. У «Лопати» було знайдено карту «Підкарпатська Русь» з позначеними на ній явочними пунктами оунівців. «Крайовий провід» перестав існувати [199, С.57].